МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ

Кваліфікаційна робота
бакалавра

СОЦІАЛЬНІ ПОЛІТИКИ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У НІМЕЧЧИНІ

Виконала: студентка, IV курсу,
групи 6.0541-смк-з
спеціальності С5 «Соціологія»
освітньої програми «Соціологія
медіації і кримінології»
Г.Ю. Шварньова

Керівник: к.соц.н., доцент, доцент
кафедри соціології
Я.С. Пилипенко

Рецензент: к.соц.н. доцент кафедри
соціології
О.В. Бондаренко

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет Соціології та управління
Кафедра Соціології
Рівень вищої освіти Бакалавр
Спеціальність С5 «Соціологія»
Освітня програма «Соціологія медіації і кримінології»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
В.О. Скворець _____
23 грудня 2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Шварньовій Ганні Юріївні

1. Тема роботи (проекту) Соціальні політики адаптації українських мігрантів у Німеччині
Керівник роботи Пилипенко Я.С., к.соц.н., доцент
Затверджені наказом ЗНУ від 19 грудня 2024 року № 1993-с
2. Строк подання студентом роботи 15 травня 2025 р.
3. Вихідні дані до роботи 1. Варналій З. Соціальна безпека людини в умовах війни. Том І. Київ: Знання України, 2023. 276 с. 2. Климанська Л.Д., Савка В.Є., Хома Н.М. та ін. Соціальна політика: навчальний посібник / за заг. ред. В.М. Пічі, Я.Б. Турчин. 2-ге вид., випр. і доп. Львів: Новий Світ – 2000, 2015. 318 с. 3. Малімон В. І. Соціальна і гуманітарна політика: навчальний посібник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. С. 66-67. 4. Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція: навч. посіб. / О. Г. Пуригіна, Сардак С. Дніпро: ДНУ, 2009. С. 44-49.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):
1. Уточнити зміст основних понять дослідження: «соціальні політики», «адаптація», «мігранти»; 2. Проаналізувати історію дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині; 3. Обґрунтувати методологічні принципи та підходи дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині; 4. Дослідити особливості соціальної адаптації українських мігрантів за кордоном; 5. Розглянути основні концепції соціальної політики щодо адаптації мігрантів: світовий досвід; 6. Зазначити ключові принципи та напрями німецької моделі адаптації мігрантів; 7. Провести дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині методом опитування; 8. Проаналізувати та інтерпретувати результати емпіричного дослідження; 9. Надати рекомендації щодо оптимізації соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) _____

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Пилипенко Я.С., доцент кафедри соціології, к.соц.н.	25.12.25	25.12.25
Розділ 2	Пилипенко Я.С., доцент кафедри соціології, к.соц.н.	04.02.25	04.02.25
Розділ 3	Пилипенко Я.С., доцент кафедри соціології, к.соц.н.	04.04.25	04.04.25

7. Дата видачі завдання 23 грудня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір та формулювання теми роботи	Грудень 2024	*виконано*
2.	Опрацювання наукових джерел	Грудень 2024	*виконано*
3.	Робота над вступом	Січень 2025	*виконано*
4.	Робота над першим розділом	Січень 2025	*виконано*
5.	Робота над другим розділом	Лютий 2025	*виконано*
6.	Проведення соціологічного дослідження	Березень 2025	*виконано*
7.	Робота над третім розділом	Квітень 2025	*виконано*
8.	Робота над висновками	Травень 2025	*виконано*

Студентка _____ Г.В. Шварньова

Керівник роботи (проекту) _____ Я.С. Пилипенко

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.С. Сорокіна

РЕФЕРАТ

Дипломна робота: складається з 50 сторінок, 35 позицій у списку літератури, 4 додатків

СОЦІАЛЬНІ ПОЛІТИКИ, АДАПТАЦІЯ, МІГРАНТИ

Мета наукового дослідження: визначити відповідність соціальних політик Німеччини соціальним потребам та викликам, з якими стикаються українські мігранти в процесі адаптації та інтеграції та надати рекомендації щодо їх оптимізації.

Об'єкт наукового дослідження: українські мігранти у Німеччині.

Предмет наукового дослідження: соціальні політики, що впливають на процес адаптації українських мігрантів в нових соціокультурних, економічних та політичних умовах Німеччини.

Методи наукового дослідження: Емпіричний метод (анкетування).

Гіпотези дослідження: 1. Основними бар'єрами для успішної інтеграції українських біженців у Німеччині є мовна ізоляція, труднощі з працевлаштуванням та обмежений доступ до житла й соціальних послуг.

2. Соціальна підтримка, що надається українським мігрантам з боку державних інституцій Німеччини, загалом демонструє базову ефективність у забезпеченні первинних потреб, однак для досягнення стійкої та повноцінної соціальної адаптації необхідне впровадження додаткових комплексних заходів.

Висновки: 1. Державна політика Німеччини демонструє системний підхід до інтеграції, зокрема через мовні та орієнтаційні курси, програми перекваліфікації та підтримку на ринку праці, що є важливим чинником успішної адаптації. 2. Основними викликами для мігрантів залишаються: мовний бар'єр, складність визнання кваліфікацій, розрив між рівнем освіти та вимогами ринку праці, психологічний тиск та соціальна ізоляція. 3. На основі проведеного дослідження сформульовано рекомендації щодо покращення соціальних механізмів адаптації.

SUMMARY

Thesis: consists of 50 pages, 35 references, 4 appendices

SOCIAL POLICIES, ADAPTATION, MIGRANTS

The purpose of the scientific research: to determine the compliance of German social policies with the social needs and challenges faced by Ukrainian migrants in the process of adaptation and integration and to provide recommendations for their optimization.

Object of scientific research: Ukrainian migrants in Germany.

Subject of scientific research: social policies that influence the process of adaptation of Ukrainian migrants in the new socio-cultural, economic and political conditions of Germany.

Scientific research methods: Empirical method (survey).

Research hypotheses: 1. The main barriers to the successful integration of Ukrainian refugees in Germany are language isolation, difficulties with employment, and limited access to housing and social services.

2. Social support provided to Ukrainian migrants by German state institutions generally demonstrates basic effectiveness in meeting primary needs, however, to achieve sustainable and full-fledged social adaptation, the implementation of additional comprehensive measures is necessary.

Conclusions: 1. German state policy demonstrates a systematic approach to integration, in particular through language and orientation courses, retraining programs, and labor market support, which is an important factor in successful adaptation.

2. The main challenges for migrants remain: the language barrier, the difficulty of recognizing qualifications, the gap between the level of education and the requirements of the labor market, psychological pressure and social isolation.

3. Based on the research, recommendations were formulated to improve social adaptation mechanisms.

ЗМІСТ

ВСТУП 7

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОЛІТИК АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У НІМЕЧЧИНІ 10

1.1. Уточнення основних понять дослідження: «соціальні політики», «адаптація», «мігранти» 10

1.2. Історія дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині 16

1.3. Методологічні принципи та підходи дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині 19

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОЛІТИК АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У НІМЕЧЧИНІ 22

2.1. Особливості соціальної адаптації українських мігрантів за кордоном 22

2.2. Основні концепції соціальної політики щодо адаптації мігрантів: світовий досвід 25

2.3. Німецька модель адаптації мігрантів: ключові принципи та напрями 29

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОЛІТИК АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У НІМЕЧЧИНІ 34

3.1. Опитування як метод дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині 34

3.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження 35

3.3. Рекомендації щодо оптимізації соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині 40

ВИСНОВКИ 44

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ 47

ДОДАТКИ 51

ВСТУП

Актуальність. Повномасштабна війна росії проти України, яка почалася 24 лютого 2022 року, спричинила безпрецедентний за масштабами потік вимушено переміщених осіб. Війна спричинила значні людські втрати, руйнування інфраструктури та соціальну дезінтеграцію, що змусило людей шукати безпечного притулку за кордоном. Мільйонам українських біженців прийшлось звикати до життя в іншій країні. Зокрема довелось стикнутися з мовними бар'єрами, труднощами у працевлаштуванні, пошуком житла та доступом до соціальних послуг у нових країнах. Багато біженців переживають стрес, травми та емоційні труднощі, особливо діти та люди похилого віку.

Перед країнами Європи постало важливе завдання – забезпечити ефективну адаптацію та інтеграцію мігрантів, що є запорукою соціального миру, економічного розвитку та національної безпеки.

Зіткнувшись зі швидким зростанням кількості біженців за останній час, країни всієї Європи, зокрема Німеччина, зробили рішучі дії для підтримки людей, які рятують свої життя в рамках воєнного конфлікту.

Один із провідних напрямів переміщення українських біженців – Німеччина, яка надала прихисток понад мільйону громадян України. Ця держава має розвинену міграційну інфраструктуру та сучасне законодавство, що гарантує надання статусу біженця і захист тим, хто змушений залишити свою країну через загрозу безпеці. Українці, які прибули до Німеччини внаслідок війни, зіштовхнулися з низкою серйозних труднощів, пов'язаних із процесом адаптації та інтеграції. Вони потребували допомоги у сфері працевлаштування, освіти, пошуку житла та інших важливих аспектів життя. Міграційна хвиля, спричинена війною в Україні, стала однією з найсерйозніших проблем сучасного XXI століття.

Проблемна ситуація полягає в тому, що раптове збільшення кількості українських біженців у Німеччині виявило низку системних проблем, пов’язаних з адаптацією до нового середовища: мовний бар’єр, соціальна ізоляція, обмежений доступ до ринка праці та державних послуг. Це створює напруження як для біженців, так і для приймаючого суспільства та вимагає вивчення факторів, які впливають на ефективність інтеграційних політик. Масове переміщення українців унаслідок війни поставило перед Німеччиною завдання оперативного реагування в умовах кризи. Проте ефективність існуючих інтеграційних стратегій щодо нової хвилі біженців викликає запитання. Наявна соціальна політика часто не враховує специфіки воєнної міграції, що створює проблему відповідності реальних потреб українських біженців офіційно запропонованим формам підтримки.

Об’єктом дослідження виступають українські мігранти у Німеччині.

Предмет дослідження. Соціальні політики, що впливають на процес адаптації українських мігрантів в нових соціокультурних, економічних та політичних умовах Німеччини.

Мета дослідження. Визначити відповідність соціальних політик Німеччини соціальним потребам та викликам, з якими стикаються українські мігранти в процесі адаптації та інтеграції та надати рекомендації щодо їх оптимізації.

Для досягнення поставленої мети було поставлено низку *наукових завданнь:*

– уточнити зміст основних понять дослідження: «соціальні політики», «адаптація», «мігранти»;

– проаналізувати історію дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині

– обґрунтувати методологічні принципи та підходи дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині;

– виявити особливості соціальної адаптації українських мігрантів за кордоном;

– дослідити основні концепції соціальної політики щодо адаптації мігрантів: світовий досвід;

– визначити ключові принципи та напрями німецької моделі адаптації мігрантів;

– визначити емпіричний метод дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині;

– здійснити аналіз та інтерпретацію результатів емпіричного дослідження;

– надати рекомендації щодо оптимізації соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині.

Гіпотези:

1. Основними бар'єрами для успішної інтеграції українських біженців у Німеччині є мовна ізоляція, труднощі з працевлаштуванням та обмежений доступ до житла й соціальних послуг.

2. Соціальна підтримка, що надається українським мігрантам з боку державних інституцій Німеччини, загалом демонструє базову ефективність у забезпеченні первинних потреб, однак для досягнення стійкої та повноцінної соціальної адаптації необхідне впровадження додаткових комплексних заходів.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота бакалавра складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури і додатків.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОЛІТИК АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У НІМЕЧЧИНІ

1.1. Уточнення основних понять дослідження: «соціальні політики», «адаптація», «мігранти»

В рамках дослідження адаптації українців в умовах вимушеної міграції перш за все необхідно уточнити основні поняття. Серед основних понять дослідження особливе місце займають такі: «соціальні політики», «адаптація», «мігранти».

З огляду на свою складність і багатовимірність, соціальна політика вивчається представниками різних наук – економіки, філософії, історії, соціології, політології, юриспруденції – кожен із яких інтерпретує це поняття в межах власної наукової дисципліни.

Г.Чанишева у своїй статті «Соціальна політика: поняття цілі та правове забезпечення» дає визначення соціальной політикі як системі заходів, програм і стратегій, які реалізуються державою або іншими організаціями з метою забезпечення соціального добробуту населення, підтримки вразливих верств суспільства та сприяння соціальній справедливості [1]. Таким чином соціальна політика втілюється шляхом узгодження соціальних інтересів і базується на впровадженні різноманітних програм, які враховують потреби різних верств населення.

Серед сучасних економістів, які розглядають питання соціальної політики, можна виділити таких впливових українських та міжнародних експертів як З. Варналій – доктора економічних наук, професора Київського національного університету ім. Т.Шевченка. Він є одним з провідних дослідників політики зміцнення соціальної безпеки людини, особливо в умовах сучасних реалій та викликів, таких як війна та повоєнне відновлення України. Він є автором

наукових робіт, які аналізують соціальну політику, геополітичні загрози та державні механізми забезпечення соціальної безпеки. Його книга «Соціальна безпека людини в умовах війни» розглядає сучасні виклики, методи аналізу та шляхи їх подолання [3].

Доктор економічних наук Т.Бурлай – досліджує соціально-економічну схожість, соціальні диспропорції та пошук нових підходів до питань соціальної політики в Європейському Союзі та розбіжностей між Україною та Європейським Союзом, що може бути корисним орієнтиром для реформ в Україні. А, також, в своїй праці «Фактори соціально-економічної дивергенції між Україною та Європейським Союзом» дає визначення соціальної політики в умовах сучасних викликів, визначаючи, що «соціальна політика є не лише механізмом розподілу ресурсів, але й стратегічним інструментом формування життєстійкого та згуртованого суспільства. Соціальний інститут, який забезпечує стійкість суспільства та держави в умовах криз і глобальних викликів» [2].

Ці економісти аналізують та формують підходи до соціальної політики в умовах сучасних викликів, таких як війна, економічна нерівність та інтеграція України до європейського соціального простору.

В навчальному посібнику «Соціальна політика» Л.Климанська пропонує розглядати соціальну політику у вузькому розумінні – як систему заходів, спрямованих на забезпечення добробуту громадян, вирішення завдань так званої великої п’ятірки, а саме соціального забезпечення, житлових програм, охорони здоров’я, освіти та служб соціальної допомоги і ресоціалізації. У широкому розумінні – як регулювання соціальної сфери, соціальних відносин задля налагодження оптимального функціонування суспільної системи загалом, створення умов задоволення соціальних інтересів людей, їх всебічного розвитку [4].

У навчальному словнику-довіднику «Соціологія: терміни, поняття, персоналії» соціальна політика визначається як діяльність суспільства й держави,

спрямована на розвиток соціальної сфери, підвищення добробуту людей, поліпшення умов життя, формування ефективної сімейної політики тощо; як принципи й види соціальної діяльності, що спрямовують та регулюють відносини між індивідами, спільнотами, соціальними інститутами, формують розподіл ресурсів і рівень благополуччя соціуму; як політика, основним завданням якої є забезпечення державотворчих можливостей для всіх людей та для всіх родин, умов нормальної життєдіяльності й розвитку [5].

В своєму підручнику «Соціальна і гуманітарна політика» В.Малімон посилається на визначення соціальної політики одного із сучасних українських дослідників проблем соціального розвитку П.Шевчука. На думку українського правознавця П.Шевчука соціальна політика є одним із видів регулювання держави. При цьому він наголошує, що найповніше й найчіткіше визначення цього поняття має бути ширшим за уявлення про державу загального добробуту. Таке визначення повинно охоплювати програми, служби та заходи, спрямовані на досягнення соціальних цілей, що стосуються різних сфер життя суспільства [6].

У сучасних юридичних дослідженнях соціальну політику трактують як складну, багаторівневу систему з широким спектром функцій, що спрямована на стимулювання соціального й економічного зростання країни шляхом залучення людського капіталу та повного використання його інноваційних можливостей.

Термін «адаптація» в біології визначається як – «загальна властивість усіх біосистем щодо формування й розвитку нових біологічних ознак відповідно до змін умов навколишнього середовища» [7]. Це процес адаптації організму, особистості, соціальної групи чи системи до нових умов існування, що змінюються під впливом зовнішніх або внутрішніх чинників.

Е.Дюркгайм розглядав адаптацію через соціалізацію та функціонування суспільства. За Е.Дюркгаймом, адаптація людини – це складне явище, що обумовлене соціальними чинниками й включає взаємодію трьох

взаємопов'язаних рівнів: біологічного, психологічного та соціального. При цьому саме соціальний рівень відіграє ключову, визначальну роль у формуванні адаптивної поведінки особистості. Біологічну адаптацію, здатність організму змінювати свої фізіологічні процеси та структуру для виживання в різних умовах досліджував провідний вчений Ч. Дарвін.

Поряд з біологічною, людині властива і психологічна адаптація, вивчення якої належить до сфери психології. Психологічна адаптація – це процес, у ході якого людина пристосовується до змін у середовищі, зберігаючи внутрішню рівновагу та здатність ефективно діяти в нових обставинах. Вона є реакцією на незвичні умови, що супроводжується мотивацією до адаптивної поведінки, постановкою цілей та пошуком шляхів їх досягнення, при цьому її перебіг забарвлений емоційно і залежить від індивідуальних особливостей психіки.

Проблеми адаптації людини активно вивчаються в західній психології в рамках спеціального напряму, що виник у XX столітті. Ж.Піаже – швейцарський психолог, який досліджував розвиток мислення у дітей, вважав, що психологічна адаптація є основою інтелектуального зростання. Вона відбувається завдяки взаємодії двох механізмів: асиміляції (включення нового досвіду в уже наявні знання) та акомодації (перетворення або оновлення існуючих уявлень для узгодження з новою інформацією). «Психологічна адаптація – це динамічний процес, що поєднує асиміляцію, акомодацію та підтримання рівноваги» [8].

До того ж, саме соціальна адаптація є процесом включення особи чи групи в нове соціальне середовище, що передбачає поступове звикання до культурних норм, колективу чи професійних умов. Вона полягає в активному реагуванні на зовнішні зміни та умовах суспільства шляхом використання певних механізмів, що сприяють зміні ролей, формуванню нових цілей і пошуку ефективних способів подолання труднощів.

Ще одне із головних понять дослідження – є «мігранти». Мігранти – це люди, які змінюють місце проживання, переїжджаючи з однієї країни, регіону чи

населеного пункту в інший з різних причин (економічних, політичних, соціальних тощо).

Термін «міґрація» походить від латинського слова migratio, що означає переміщення, переселення. В науковій літературі зустрічаються різні визначення міґрації населення. Варто, також, уточнювати поняття внутрішньої чи міжнародної міграції, а також – легальної чи нелегальної, добровільної чи вимушеної (наприклад, біженці та внутрішньо переміщені особи). Наведемо деякі з них. У своїй статті «Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять» О. Ровенчак аналізує визначення цього терміну деякими дослідниками. В її роботі зазначено, що А. Хомра під міґрацією населення розуміє територіальні переміщення населення, які пов'язані зі зміною місця проживання. В цім не беруться до уваги короткотермінові міґрації та не зазначається, на який саме період потрібно змінити місце проживання, аби ця зміна вважалася міґрацією. В свою чергу А. Романюк тлумачить про офіційну та нелеґальну форми міграції: офіційна – якщо особа змінює місце свого постійного проживання, включаючи і переїзд на постійне проживання за кордон, на підставі офіційного дозволу приймаючої сторони; нелеґальна – коли такого дозволу немає. М. Окольскі наголошує, що термін „міґрація" використовується тоді, коли увага звертається на мотив остаточного переселення. До всіх ціх визначень міграції Т. Драгунова додає чинники, які можуть спонукати людей міґрувати. Суть міґрації вона розуміє як процес переміщення осіб між населеними пунктами, регіонами або державами, викликаний різноманітними чинниками – економічними, політичними, етнічними чи релігійними – і пов'язаний зі зміною місця проживання на певний, тимчасовий або постійний період [9].

Мігранти, змінюючи соціокультурне середовище проживання, стикаються з необхідністю адаптації – процесу поступового пристосування до нових економічних, культурних і правових умов приймаючого суспільства.

У навчальному посібнику «Міжнародна міграція» О. Пуригіної та С.Сардака, адаптація мігрантів розглядається як складний і багатогранний процес. Він охоплює соціальне, економічне, культурне та правове пристосування мігрантів до умов приймаючого суспільства. Цей динамічний процес передбачає не лише інтеграцію мігрантів у нове середовище, але й збереження ними власної ідентичності та культурних особливостей. Процес взаємодії між мігрантами та приймаючим суспільством, що вимагає зусиль з обох сторін для досягнення взаєморозуміння та інтеграції [10].

Таким чином мігранти є невід'ємною частиною сучасного світу. Вони сприяють економічному та соціальному розвитку, але також стикаються з викликами інтеграції та правового захисту.

Отже, уточнення змісту основних понять нашого дослідження дало нам змогу розібратися у змісті базових термінів та понять та визначити такі їх дефініції, які ми будемо використовувати в нашій роботі: «соціальні політики», «адаптація», «мігранти». А саме:

Соціальні політики – це система заходів і стратегій, які впроваджуються державними інституціями з метою забезпечення соціального захисту, підтримки вразливих груп населення, сприяння рівності можливостей та інтеграції в суспільство. У контексті цього дослідження соціальні політики охоплюють програми для мігрантів, зокрема доступ до житла, охорони здоров'я, освіти, ринку праці та мовної інтеграції.

Адаптація – це процес поступового пристосування особи або соціальної групи до нових умов життя, що охоплює соціокультурне, економічне, мовне та психологічне включення до приймаючого суспільства. У дослідженні під адаптацією мається на увазі здатність українських мігрантів засвоювати нові правила, цінності, мову та норми життя в Німеччині.

Мігранти – це особи, які з різних причин залишили свою країну походження і перемістилися до іншої держави на тимчасове або постійне

проживання. У межах цього дослідження термін стосується громадян України, які прибули до Німеччини внаслідок військового конфлікту після 2022 року та перебувають у процесі інтеграції в нове середовище.

1.2. Історія дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині

На фоні важкої воєнно-політичної ситуації, економічних криз, що супроводжуються різким падінням національної валюти, зростанням цін, високим рівнем безробіття та корупційними скандалами, міграція з України набуває значного масштабу.

Традиційно до країн-лідерів призначення українських мігрантів відносять Німеччину. У своїй статті «Особливості міграційного руху українців до Німеччині та перспективи його розвитку» Т.Панченко детально висвітлює історію міграції українців до Німеччини, яка в цілому нараховує чотири хвилі еміграції: перша – довоєнна (кінець XIX ст. – 1914 р.); друга – міжвоєнна (1918–1939 рр.); третя – повоєнна (після 1945 р. до 1980-х років); четверта – сучасна (від кінця 1980-х років).

Саме сучасна хвиля набула більшего масштабу після проголошення незалежності України, українці почали покидати країну на тривалий час, залишаючись резидентами України. Цю хвилю міграції Т. Панченко визначає як «заробітчанською», тому що її головні причини пов’язують з економічними проблемами перехідного періоду в Україні [11].

Можна цілком погодитися з вітчизняною дослідницею Н. Пархоменко, яка в своїй статті «Проблема міграції інтелектуальної еліти України» розкриває тему української трудової міграції 1990-х – початку 2000-х – як, насамперед, міграцію «робочих рук», а не кваліфікованих спеціалістів та науковців» [12].

Також необхідно зазначити про п’яту хвилю міграції, що розпочалась у 2010-х роках. Про ці події також йдеться в статті Т. Панченко. Її появу зумовили світова фінансово-економічна криза, глобалізація світової економіки в цілому, а також політичні події в Україні. За оцінками Міжнародної організації з міграції (МОМ), значне збільшення обсягу мобільності населення сталося в 2010 р., і ще раз – у 2014 р. У 2014 р. Міграцію зумовило анексія Криму, початок російською агресії і воєнного конфлікту на сході України, як наслідок – стан вітчизняної економіки різко погіршився, що призвело до негативних соціально-економічних чинників [13].

До 2022 року Німеччина не мала спеціальних політик саме для українців, проте українські мігранти користувалися загальною системою інтеграційної підтримки, створеною після міграційної кризи 2015 року. Саме ці базові механізми й стали основою для нових, спеціалізованих програм підтримки після початку повномасштабної війни.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну 2022 року значно вплинуло на безпекову ситуацію в регіоні і спричинило масовий виїзд українців, багато з яких шукали захист і притулок у Німеччині. Це стало серйозним викликом для обох країн і сприяло необхідності вирішення питань, пов'язаних з адаптацією та інтеграцією мігрантів. Оцінка процесу адаптації та інтеграції українських біженців у Німеччині є складною та багатогранною задачею, що охоплює різні аспекти, такі як мовна, трудова, соціальна та культурна адаптація, освіта, доступ до медичних послуг і соціальна політика інтеграції.

Дослідження соціальної політики адаптації українських мігрантів у Німеччині проводилися вченими, соціологами, психологами, громадськими організаціями. Деякі з цих досліджень були організовані університетами та науковими установами Німеччині і Україні, а також міжнародними організаціями, орієнтованими на дослідження міграції та соціальної інтеграції і адаптації, такими як: Інститут досліджень зайнятості (IAB), Федеральний

інститут досліджень населення (BiB) Німецький інститут економічних досліджень (DIW), Університет вільного Берліна (Freie Universität Berlin). Використовувалися різні методи, зокрема анкетування, інтерв'ю, спостереження та аналіз статистичних даних.

Результати дослідження дозволили окреслити як труднощі, так і досягнення українських мігрантів у процесі адаптації за кордоном. З одного боку, багато з них зіштовхуються з бар'єрами при вивченні мови, пошуку роботи та адаптації до нових культурних умов. Водночас інші демонструють успішну інтеграцію у німецьке суспільство, здобувають освіту, займають кваліфіковані посади й активно долучаються до громадського життя. Дослідження також підкреслило ключові чинники, що сприяють адаптації, зокрема підтримку з боку місцевих організацій, наявність соціальних контактів із мігрантами та місцевими мешканцями, а також особисті риси, такі як висока мотивація й належний рівень освіти [14].

Брак належної уваги до процесу соціальної адаптації мігрантів може спричинити низку негативних наслідків як для самих мігрантів, так і для суспільства загалом. Серед них – соціальна ізоляція, психологічні проблеми, економічна залежність, безробіття, втрата людського потенціалу, неможливість реалізації соціальних цілей, зростання нерівності та відчуження. Саме тому важливо приділяти цьому питанню достатню увагу з метою забезпечення ефективної інтеграції та надання належної підтримки тим, хто вимушено опинився в нових умовах життя.

Вивчення історії міграції українців до Німеччини включає аналіз історичних, культурних та економічних чинників, які впливають на адаптацію. Одним із ключових висновків є те, що успішна інтеграція потребує комплексного підходу, який включає як державні програми підтримки, так і активну участь самих мігрантів.

1.3. Методологічні принципи та підходи дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині

Даний підрозділ цієї роботи призначений для обґрунтуванню конкретних підходів і методів, на які ми будемо спиратися у роботі.

Методологічні принципи та підходи до дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині розглядаються в різних наукових дослідженнях. Основні аспекти цієї теми включають інтеграційні стратегії, вплив мовних бар'єрів, соціально-психологічну адаптацію, соціально-економічний статус мігрантів та роль державних і громадських інституцій у процесі адаптації.

Наприклад, у дослідженні А. Абрамової розглядається соціально-психологічна адаптація українських вимушених мігрантів у Німеччині, включаючи «труднощі засвоєння нової культури, проблеми самосприйняття, інтеграції та соціалізації в новому середовищі». Виявлено, що «українські мігранти мають нижчий рівень адаптації через складнощі інтеграції в суспільство приймаючої країни, що відображається у рівні стресу та емоційному стані особистості» [15].

Дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів в Німеччині базується на принципах історизму, об’єктивності, розвитку та системності. Принцип історизму передбачає аналіз соціальних політик у контексті історичних змін, зокрема з урахуванням новітніх подій, таких як повномасштабна війна в Україні та відповідна міграційна хвиля до Німеччини. Принцип об’єктивності – забезпечує неупереджене вивчення процесів соціальної адаптації та політик інтеграції на основі достовірних фактів і емпіричних даних.

Принцип розвитку використовувався при розгляді соціальних політик як такиї, що змінюються і трансформуються у відповідь на нові виклики, соціальні запити та міжнародні контексти. Принцип системності передбачає вивчення соціальної адаптації мігрантів як комплексного явища, що включає інституційні, культурні, економічні та особистісні складові.

Для аналізу ефективності соціальних політик використовуються різні наукові підходи, які дозволяють охопити як структурні аспекти, так і суб'єктивний досвід самих мігрантів.

В рамках інституційного підходу, у контексті адаптації мігрантів – це аналіз того, як державні, муніципальні, міжнародні та громадські інституції забезпечують умови для інтеграції. Метою якого є виявити ефективність дій установ, з’ясувати «прогалини» в роботі інституцій або позитивні практики. Інституційний підхід дозволяє глибоко оцінити структурні можливості та обмеження у політиках адаптації. Він показує, що навіть за наявності формально досконалих законів ефективність залежить від здатності інституцій впроваджувати політику на практиці, а також – від їх здатності взаємодіяти з громадянським суспільством [16].

Соціокультурний підхід у дослідженні соціальної адаптації мігрантів – це один із ключових напрямів, що зосереджується на ролі культури, мови, цінностей, норм, традицій і міжособистісних взаємодій у процесі інтеграції мігрантів у нове суспільство. У контексті адаптації українських мігрантів у Німеччині цей підхід дозволяє краще зрозуміти, як культурна різниця та соціальні практики впливають на взаємне пристосування як самих мігрантів, так і приймаючого суспільства [17].

В ході емпіричного (кількісний і якісний) підходу можна отримати реальні дані для аналізу ефективності політик. Виявити, як мігранти самі оцінюють свою адаптацію, що вони вважають найбільшою перешкодою чи підтримкою.

Таким чином комплексне дослідження соціальних політик адаптації в Німеччині можливе лише при поєднанні кількох підходів – від правового аналізу до суб’єктивного досвіду біженців. Такий мультидисциплінарний підхід дозволяє врахувати всі виміри адаптації: економічний, правовий, соціокультурний і людський.

У першому розділі було окреслено теоретико-методологічні основи дослідження, уточнено зміст ключових понять, а також проаналізовано історичні та наукові підходи до вивчення соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині. Це створює підґрунтя для подальшого теоретичного осмислення механізмів адаптації українських мігрантів у контексті міжнародного та німецького досвіду, що буде розглянуто у другому розділі.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОЛІТИК АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У НІМЕЧЧИНІ

2.1. Особливості соціальної адаптації українських мігрантів за кордоном

Соціальна адаптація – це процес пристосування індивідів або груп до нових соціальних умов. У контексті міграції вона охоплює включення до нової соціокультурної, економічної та політичної реальності. Адаптація може відбуватися на індивідуальному рівні (психологічне прийняття нового середовища) та на інституційному рівні (доступ до освіти, ринку праці, медицини, житла тощо).

На противагу мігрантам з більшості країн, які виїхали з батьківщини в пошуках працевлаштування та вищого рівня життя, міграція українців пов’язана з військовими діями, що суттєво відрізняє проблеми психологічної адаптації переселенців. Українці, які вимушено залишити свої домівки, мають травмівний досвід, що впливає на адаптацію до нового середовища.

Повномасштабна війна, розв’язана російською федерацією проти України стала серйозним соціальним викликом для країни. Мільйони українців вимушено покинути свої оселі у пошуку прихистку за кордоном. Російсько-українська війна спровокувала масштабну міґрацію українців і зробила їх однією з найвразливіших категорій населення в Європі.

Станом на січень 2025 року, за даними Управління Верховного комісара ООН в справах біженців (УВКБ ООН), близько 6,8 мільйона українських біженців було зареєстровано по всьому світу. Відомо, що з 2022 року тільки Німеччина прийняла понад 1,2 мільйона українських біженців [18].

Така ситуація спричинила появу нових викликів перед приймаючими державами. Ці виклики пов’язані з швидким наданням гуманітарної допомоги, а також подальшому сприянню соціальній інтеграції біженців.

Враховуючи, що така війна стала загрозою стабільності на всьому європейському континенті, Європейський союз вперше застосував Директиву ЄС 2001/55/ЕС від 20.07.2001(Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001) про тимчасовий захист, яка передбачає спрощену процедуру перетину кордону та перебування і гарантує низку прав [19].

Варто підкреслити, що соціальна адаптація є двостороннім процесом: вона передбачає не лише активні дії з боку самого мігранта, а й залучення приймаючого суспільства. Важливу роль у цьому відіграють розробка інтеграційних програм, можливість опанування мови, професійна підготовка, а також створення умов для встановлення нових соціальних контактів – усі ці чинники суттєво впливають на ефективність адаптації.

Особливість соціальної адаптації українських вимушених мігрантів у Німеччині визначається кількома ключовими чинниками:

1. Одним із ключових викликів для українських вимушених мігрантів у Німеччині є подолання мовного бар’єра та орієнтація в культурному середовищі країни. Оволодіння німецькою мовою виступає необхідною умовою для ефективної інтеграції в нове суспільство, адже знання мови не лише сприяє комунікації, а й відкриває доступ до освіти, працевлаштування та активної участі в суспільному житті. Вивчення мови значно полегшує процес налагодження соціальних зв’язків та сприяє професійному і соціальному просуванню в нових умовах.

2. Освіта та професійна реалізація відіграють важливу роль у процесі адаптації мігрантів у Німеччині. Не зважаючи на те, що доступ до навчання й працевлаштування створює умови для здобуття нових знань і навичок, які необхідні для інтеграції на ринку праці, мігранти нерідко стикаються з

труднощами, пов’язаними з відмінностями в системах освіти та визнанням кваліфікацій. Водночас залучення мігрантів до трудової діяльності не лише сприяє їхній самореалізації, а й зміцнює економіку країни завдяки підвищенню професійної різноманітності. Ефективність цього процесу переважно залежить від готовності приймаючого суспільства підтримувати та включати новоприбулих у соціально-економічне життя.

3. Українські спільноти та соціальні мережі відіграють важливу роль в адаптації мігрантів, надаючи їм емоційну та практичну підтримку в новій країні. Втім соціальна інтеграція є важливою складовою процесу адаптації. Мігранти мають можливість ставати частиною місцевих спільнот, заводити нові знайомства серед місцевих жителів і брати участь у культурних заходах, що сприяє глибшому розумінню та прийняттю місцевих традицій і культури.

4. Тривалий стрес, спричинений втратою домівки, переїздом і процесом адаптації до нового життя, може негативно впливати на психологічний стан мігрантів, що потребує надання підтримки та професійної допомоги. Тому важливо організувати консультаційні послуги та підтримку, які допоможуть мігрантам зміцнити свою психологічну стійкість [20].

5. Не менш важливим напрямком є питання здоров'я та доступу до медичних послуг. Мігранти часто стикаються з труднощами у користуванні медичними послугами через незнання системи охорони здоров'я або відсутність медичного страхування. Це може стати додатковим джерелом стресу та перешкодити їхній адаптації. Забезпечення належного медичного обслуговування та допомога у вирішенні проблем зі здоров'ям сприяють загальному благополуччю мігрантів [21].

Такі аспекти визначають унікальний характер процесу соціальної адаптації українських вимушених мігрантів у Німеччині та наголошують на важливість комплексного підходу до їхньої інтеграції у нове суспільство.

Майбутнє українських мігрантів у Німеччині залежатиме від різноманітних чинників, серед яких важливими є їхня рішучість, мотивація, підтримка з боку соціальних та державних інститутів, а також загальна політична та економічна ситуація у світі. Успіх адаптації та інтеграції вимушених мігрантів у будь-якій країні переважно залежить від спільних зусиль як самих біженців, так і суспільства країни прийому. Однак чим довше мігранти перебувають у Німеччині, тим більше від них буде вимагатися активних зусиль щодо адаптації та інтеграції, особливо від тих, хто має намір залишитися в країні на постійне місце проживання [22].

Таким чином, українські мігранти за кордоном стикаються з комплексом адаптаційних викликів, пов’язаних із мовними бар’єрами, доступом до соціальних послуг, працевлаштуванням та збереженням культурної ідентичності. В той же час, їх соціальна адаптація значною мірою залежить від інституційної підтримки приймаючої країни та наявності дієвих інтеграційних механізмів.

2.2. Основні концепції соціальної політики щодо адаптації мігрантів: світовий досвід

Міграція – одне з ключових явищ сучасної глобалізованої епохи, яке значно впливає на соціально-економічний, політичний та культурний ландшафт країн як походження, так і прийому мігрантів. Вже багато років зростає кількість людей, які залишають свої країни в пошуках безпеки, стабільності, кращих умов життя або порятунку від війни. Відтак, перед державами постає важливе завдання – забезпечити ефективну адаптацію мігрантів, що є запорукою соціального миру, економічного розвитку та національної безпеки. Йдеться не лише про базові потреби – житло, освіту, роботу, – а й про ширший спектр: мовну адаптацію, міжкультурний діалог, боротьбу з дискримінацією, забезпечення правового захисту.

В рамках глобальних міграційних процесів необхідно з'ясувати, як підтримати мігрантів у їхній інтеграції в нове суспільство, одночасно зберігаючи їхню культурну ідентичність та гідність.

Ситуація у колишній Югославії схожа на українську, оскільки навіть у мирний час значна частина її населення мігрувала до сусідніх країн ЄС, здебільшого тимчасово, для заробітку. Конфлікти, які виникли під час розпаду Югославії, призвели до великої кількості мігрантів, які тікали від бойових дій та етнічних чисток. Це особливо стосується Боснії і Герцеговини (БіГ), де міжетнічний конфлікт з участю сусідніх країн (Сербії та Хорватії) тривав з 1992 по 1995 рік, а також Косово, яке стало ареною етнічних чисток наприкінці 1990-х років. На той час це призвело до величезних потоків біженців і переміщених осіб: понад 4 мільйони людей були змушені покинути свої оселі, з них близько 2,5 мільйонів – за межі Югославії. Приблизно половина переміщених боснійців втекла до Сербії, Чорногорії та Хорватії. Переважна більшість іншої половини, що складалася переважно з боснійців-мусульман, втекла до країн Західної Європи.На прикладі боснійських біженців розглянемо досвід п’яти країн: Австрії, Данії, Німеччини, Нідерландів і Швеції [23].

Спочатку всі країни Західної Європи надавали боснійським біженцям тимчасовий захист на час їх прибуття. Проте після початкового періоду тимчасового захисту п’ять приймаючих країн суттєво відрізнялися за типом дозволу на проживання боснійцям, їхнім доступом до національних ринків праці та освіти, запропонованими їм інтеграційними заходами та фінансовою підтримкою, яку вони отримували (Додаток А, таблиця 2.1.) [24].

У таблиці показано рівень гостинності для боснійців. Німеччина ніколи не перетворювала тимчасовий статус біженців на постійне місце проживання, біженці мали дуже обмежений доступ до німецьких ринків праці, і для їх підтримки було вжито дуже мало заходів щодо інтеграції. Натомість Швеція швидко надала більшості боснійців дозвіл на постійне проживання, дозволила

необмежений доступ до ринку праці та шведської системи освіти, а також запропонувала заходи для інтеграції, такі як мовні курси для біженців. Інші країни опинились між цими двома підходами, з відмінностями в умовах прийому, що відображають різний рівень політичної готовності приймати біженців.

В Австрії, де як умови ринку праці, так і підтримка інтеграції, яка надавалася боснійцям, були відносно сприятливими, рівень зайнятості швидко досяг рівня місцевого населення. У Нідерландах і Швеції боснійським біженцям знадобилося трохи більше десяти років, щоб зрівнятися з місцевим населенням. Несприятливі початкові умови ринку праці могли гальмувати політичні зусилля щодо інтеграції, але не мали довгострокового негативного ефекту. У Данії боснійські біженці зіткнулися з важкими умовами на ринку праці та отримали відносно невелику підтримку після прибуття [25].

Таким чином, з цього прикладу випливає раннє розуміння: на міжнародному рівні існує потреба в набагато кращому довгостроковому відстеженні іммігрантів загалом і біженців зокрема, щоб проаналізувати їхній досвід і зробити висновки для політики.

Ще одним історичним світовим досвідом можна вважати історію польських мігрантів у США – багатогранна частина еміграційної історії Європи, яка охоплює понад 150 років і є однією з найбільших етнічних діаспор у США. Цей досвід міграції відображає прагнення до кращого життя, збереження ідентичності, адаптацію до нових умов та внесок у розвиток американського суспільства.

Представники Чиказької школи соціології, У.Томас та Ф.Знанецький, у своїй відомій праці «Польський селянин у Європі та США» детально пояснюють, що соціальна адаптація здійснюється через засвоєння соціального досвіду та переживання соціальних цінностей, які мають важливе значення для людини та її оточення. У своїх дослідженнях вони аналізували родини польських селян, які після переїзду до Америки проходили процес адаптації, переходячи від

традиційних форм соціальної організації до сучасних форм життя. Основні потоки міграції з Польщі відбулися наприкінці 19 століття та після обох світових воєн, коли економічні труднощі, політична нестабільність і відсутність можливостей у поділеній Польщі змусили багатьох поляків шукати кращу долю в Америці. У нових умовах поляки зіткнулися з дискримінацією з боку інших етнічних груп (їх вважали «нижчими» європейцями), тяжкою працею, бідністю та експлуатацією. Польські громади мали серйозні труднощі через мовні бар'єри, соціальну нерівність та погані умови праці. Щоб подолати ці проблеми, поляки почали формувати міцні соціальні зв'язки, активно самоорганізуючись. Це дозволило їм стати важливими учасниками місцевих спільнот. Вони зберігали свою мову, традиції та релігію, засновували польські парафії та культурні товариства, виховуючи наступні покоління в польському дусі, але вже з американським світоглядом.

Поляки шукали політичних і соціальних свобод і економічних можливостей, яких віни не мали на своїй Батьківщині. У той час як Америка, з іншого боку, дуже потребувала їх ресурсів, тобто робочої сили для роботи в її промисловості, що постійно розширювалася. Отже, можна побачити, що ця міграція була взаємним процесом, який доповнював один одного для покращення польського іммігранта, а також американської нації [26].

Світовий досвід свідчить, що ефективна міграційна політика поєднує в собі безпекові елементи, соціальну інтеграцію та дотримання прав людини. Україна, враховуючи свій поточний статус країни-донора міграції, може враховувати ці підходи в майбутній політиці повернення своїх громадян, реінтеграції мігрантів.

Успішні європейські країни, що приймають мігрантів, показують, що процес адаптації включає не тільки юридичне оформлення статусу, але й комплексну підтримку в сфері освіти, працевлаштування, охорони здоров'я та соціальної інтеграції. Одним з основних аспектів адаптації є вивчення мови

країни прийому, а також знайомство з її культурними, правовими та соціальними нормами.

Найбільшу підтримку з розвитку соціальної політики щодо адаптації мігрантів в світі надають наступні міжнародні організації, які допомагають біженцям у наданні гуманітарної допомоги, захисту прав, підтримці адаптації та інтеграції: Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН / UNHCR), Міжнародна організація з міграції (МОМ / IOM), Міжнародний Червоний Хрест і Червоний Півмісяць, ЮНІСЕФ (UNICEF), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ / WHO), Європейське агентство з питань притулку (EUAA).

2.3. Німецька модель адаптації мігрантів: ключові принципи та напрями

Станом на початок 2025 року Німеччина залишається провідною країною Європейського Союзу за кількістю українських біженців. За даними Федерального міністерства внутрішніх справ Німеччини, на лютий 2025 року в країні перебувало 1 249 628 осіб, які втекли від війни в Україні, що становить приблизно 29% усіх українських біженців у ЄС. Це свідчить про зростаючий розрив між Німеччиною та іншими країнами ЄС у прийомі українських біженців [27].

Вимушена міграція українців зумовлена передусім факторами, які спонукають залишити країну, зокрема політичною нестабільністю, збройним конфліктом і обмеженими економічними перспективами в Україні. Водночас рішення про переїзд саме до Німеччини часто мотивується привабливими умовами, такими як наявність родичів або знайомих у країні, високий рівень політичної стабільності та безпеки, дотримання прав людини, розвинена система соціального захисту (зокрема, суттєва допомога біженцям), а також широкі економічні можливості – доступність роботи та гідна оплата праці.

Німецька модель адаптації мігрантів – це система соціальної політики, правових механізмів та практичних програм, спрямованих на інтеграцію іноземців у німецьке суспільство. Вона вважається однією з найструктурованіших у Європі та спирається на принципи інтеграції, участі та взаємної відповідальності.

Отримання тимчасового захисту на території Німеччини має два етапи:

Першим етапом, як інформує VisitUkraine, одразу після заповнення заявки на отримання дозволу на місце проживання, видається Fiktionsbescheinigung – внутрішній тимчасовий документ. Окрім дозволу на проживання, цей документ надає право на відвідування мовних курсів, оформлення фінансової допомоги по безробіттю, працевлаштування [28].

Другий етап означає набуття Aufenthaltstitel – повноцінного дозволу на перебування для тимчасового захисту, що передбачає наступне:

I. Отримання права на проживання

Німеччина має розвинену систему житлової політики та соціального захисту для мігрантів і біженців, спрямовану на забезпечення їхнього благополуччя та інтеграції в суспільство.

Як зазначено на офіційному сайті VisitUkraine, якщо вимушені мігранти з України, не можуть самостійно знайти притулок в німецьких родинах або у знайомих в тих федеральних землях, які приймають біженців, вони можуть тимчасово проживати в спеціально організованих таборах безкоштовно з харчуванням до того моменту, поки не знайдуть постійне житло або не будуть направлені до іншого місця через електронну чергу [29].

II. Отримання права на працевлаштування із рівними з місцевими жителями правами. Ринок праці в Німеччині має чіткі правила та механізми захисту працівників. Система трудових відносин у Німеччині орієнтована на баланс інтересів працівників та роботодавців. Всю вичерпну інформацію для

мігрантів щодо працевлаштування в Німеччині можна отримати в Українському консультаційному центрі LaruHelpsUkraine [30].

III. Отримання права на медичне обслуговування. Медична система в Німеччині базується на принципі обов'язкового страхування, коли внески на медичне обслуговування автоматично утримуються із заробітної плати працівника. Особи, які перебувають у статусі тимчасово безробітних, також мають доступ до медичного страхування, проте через окремий механізм оформлення. Вся інформація щодо медицини, медичного страхування міститься на офіційному сайті Федерального відомства в справах міграції та біженців [31].

Ефективність інтеграційної та адаптаційної політики Німеччини щодо українських вимушених мігрантів значною мірою забезпечується високим рівнем соціальних виплат, що суттєво перевищує аналогічні виплати в більшості інших країн Європейського Союзу.

IV. На сайті Федерального відомства в справах міграції міститься інформація щодо право отримання біженцями декількох видів соціальних виплат:

– Допомога Bürgergeld – щомісячна виплата по безробіттю, розмір якої залежить від категорії громадян та складу сім'ї.

– Компенсація оренди житла та опалення.

– Виплати на дітей [32].

V. Право дітей на здобуття освіти в Німеччині забезпечується через обов'язкову шкільну освіту, яка починається з шести років. Залежно від рівня володіння німецькою мовою, учнів можуть зараховувати до спеціальних підготовчих, вступних або перехідних класів. Освітній процес відрізняється залежно від федеральної землі та типу навчального закладу – державного чи приватного. У деяких регіонах українські педагоги мають можливість проводити заняття рідною мовою [33].

Одним із ключових елементів німецької політики адаптації українських вимушених мігрантів є державні інтеграційні курси, які поєднують мовну

підготовку з орієнтаційною програмою. Їх мета – сприяти швидшому та легшому включенню українців у німецьке суспільство. Добре організоване навчальне середовище сприяє засвоєнню як розмовної мови, так і граматичних основ, що, у свою чергу, покращує шанси українців на працевлаштування [34].

Німеччина активно сприяє професійній адаптації мігрантів та їх інтеграції на ринок праці через ряд програм профорієнтації, перекваліфікації та інтеграції у трудовий ринок. Існують Jobcenter для індивідуального супроводу мігрантів у пошуку роботи, програма «Integration durch Arbeit» («Інтеграція через працю»). Пропонуються курси німецької мови для професійних цілей (Deutsch für den Beruf). Ці курси є продовженням інтеграційних курсів і готують мігрантів та біженців до професійного середовища в Німеччині. Вони спрямовані на покращення мовних навичок, необхідних для роботи в різних галузях.

Програми професійної кваліфікації та працевлаштування. Деякі організації, такі як DEKRA Akademie, пропонують коучинг, кваліфікацію та сприяння у працевлаштуванні кваліфікованих працівників. Вони також надають мовну підтримку через інтеграційні та професійні мовні курси, затверджені Федеральним відомством з міграції та біженців (BAMF) [35].

Політика Федерального уряду Німеччини розглядає інтеграцію мігрантів у ринок праці як невід'ємну складову довгострокової стратегії щодо забезпечення країни кваліфікованими кадрами. Урядові програми та заходи спрямовані на те, щоб сприяти успішному залученню мігрантів до економічного та соціального життя, забезпечуючи їм необхідні ресурси для професійного розвитку та працевлаштування.

Інтеграція українських мігрантів через активну участь у громадському житті є ключовим аспектом успішної соціальної адаптації в Німеччині. Залучення до місцевих спільнот, заходів, проектів сприяє взаєморозумінню, зменшенню упереджень та побудові міцних соціальних зв'язків, допомагає встановлювати соціальні зв'язки та сприяє взаєморозумінню між культурами.

Деякі міжкультурні проекти такі як: "Über den Tellerrand", («Вийти за межи звичного»), створюють платформи для спільної діяльності мігрантів та місцевих жителів. Наприклад, спільне приготування їжі дозволяє обмінюватися культурними традиціями та сприяє взаєморозумінню.

"Intercultural Gardens" («Інтеркультурні сади»), надають мігрантам та місцевим жителям спільний простір для вирощування рослин, що сприяє побудові спільнот та обміну культурним досвідом.

Організація всіх цих різноманітних культурних заходів надає можливість для неформального спілкування та взаємодії з місцевими жителями формувати доброзичливі й відкриті взаємини, засновані на взаємній повазі, міжкультурному діалозі та чутливості до культурних відмінностей.

Аналізуючи німецьку модель адаптації мігрантів можна виділити основні принципи німецької інтеграційної політики. А саме те, що мігрантам не нав’язується відмова від своєї культури, а саме метою є включення мігрантів у життя суспільства без втрати культурної ідентичності.

Від мігрантів очікують участь у житті громади, ринку праці, політичному житті. Німеччина гарантує захист прав мігрантів та соціальну підтримку. Натомість наголошує на дотриманні законів Німеччини. На прикладі Німеччини можно впевнено стверджувати: «Держава забезпечує умови, мігрант – діє для своєї інтеграції». Таким чином у системі соціального забезпечення Німеччини витрати на виплати та програми підтримки для біженців розглядаються як необхідна умова збереження соціальної рівноваги.

Розгляд теоретичних аспектів та моделей адаптації мігрантів, зокрема в німецькому контексті, у другому розділі цієї роботи, дав змогу окреслити ключові напрями та інструменти соціальних політик. У контексті отриманих теоретичних висновків, третій розділ присвячено емпіричному дослідженню, яке дозволить перевірити на практиці ефективність відповідних політик щодо українських мігрантів у Німеччині.

РОЗДІЛ 3
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОЛІТИК АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У НІМЕЧЧИНІ

3.1. Опитування як метод дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині

У контексті міграційної кризи, спричиненої війною в Україні, вивчення ефективності соціальних політик адаптації українських біженців стало вкрай актуальним. Одним із найдієвіших способів отримання емпіричних даних про досвід адаптації є метод опитування. Цей метод дозволяє глибше зрозуміти, як саме соціальні програми Німеччини впливають на життя мігрантів і які потреби залишаються невирішеними.

Опитування як метод дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині – це один із найефективніших інструментів збору емпіричних даних про досвід, потреби та оцінку адаптаційних заходів з боку самих мігрантів.

У сучасному соціальному дослідженні опитування є одним із ключових методів збору емпіричної інформації, особливо коли мова йде про аналіз адаптаційних процесів та соціальної політики щодо мігрантів. Оцінка досвіду соціальної адаптації українських громадян у Німеччині дає змогу визначити, наскільки результативно працюють державні та недержавні структури у сфері врегулювання вимушеної міграції.

Мета дослідження: Оцінити значення соціальні політики адаптації українськіх мігрантів в Німеччині у таких напрямах як: доступ до працевлаштування, інтеграційні мовні курси, соціальна взаємодія та інклюзія у громадське життя та ін.

Завдання дослідження:

– визначити основні чинники успішної адаптації;

– визначити чинники, що ускладнюють процес успішної соціальної адаптації українців у Німеччині;

– проаналізувати рівень забезпечення правовою, соціально-економічною та соціокультурною допомогою вимушених мігрантів;

– виявити важливі фактори, що впливають на адаптацію, соціальну інтеграцію, трудову активність, освітні можливості;

– висловити пропозиції щодо оптимізації адапційної політики та програм інтеграції для мігрантів у Німеччині;

– узагальнити висновки дослідження з використанням методу опитування.

Об'єкт дослідження: Українські біженці, які перебувають в Німеччині.

Предмет дослідження: Соціальні політики адаптація українців, які перебувають в Німеччині.

Метод опитування дає змогу залучити велику кількість респондентів – українських мігрантів, які проживають у різних регіонах Німеччини (новоприбулі, довгострокові мешканці, сім'ї, молодь, пенсіонери).

Отже, опитування як метод дослідження дозволяє виявити реальний досвід, потреби та оцінки українських мігрантів щодо ефективності соціальних політик адаптації у Німеччині. Цей метод забезпечує емпіричну базу для аналізу того, наскільки існуючі політики відповідають очікуванням та викликам, з якими стикаються мігранти в процесі інтеграції.

3.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження

Для прикладної частини дослідження був обраний метод онлайн опитування за допомогою анкети у гугл-формі, який охоплював широкий спектр питань, пов’язаних з адаптацією та інтеграцією. Цей метод було обрано через його зручність і здатність забезпечити респондентам легкий доступ до анкети через інтернет-посилання, що особливо важливо з урахуванням того, що

респонденти розміщені в різних регіонах Німеччини та різноманітності їх життєвих умов і ритму життя. Учасників дослідження було відібрано за методом «снігової кулі»: первинний добір здійснювався серед знайомих, які згодом рекомендували інших потенційних респондентів та передавали контактну інформацію. Перед початком інтерв'ю всі учасники були поінформовані про ціль дослідження.

З метою дослідження соціальної адаптації українських мігрантів у Німеччині, у квітні-травні 2025 року було проведене опитування серед осіб, які перебувають під тимчасовим захистом на території Німеччини.

Обсяг вибіркової сукупності – 35 осіб, серед яких 71% жінок та 29% чоловіків (додаток В, рис.2). Більшість опитуваних, 71%, мають вищу освіту (додаток В, рис.3). Більшість перебувають в Німеччині 1–3 роки або понад 3 роки (додаток В, рис.4).

Щодо вікових категорій, то групу 18-25 склали 20% респондентів, 26-35 – 17%; 36-45 – 20%; 46-60 – 26%, 60+ – 17% (додаток В, рис.1)

Вивчення рівня адаптації та інтеграції українських вимушених мігрантів у Німеччині є складним та багатовимірним завданням. В ході соціологічного дослідження отримано результати у вигляді відповідей на питання щодо інтеграції, мовного бар'єру, доступу до соціальних послуг тощо.

Одним із основних викликів для більшості мігрантів є мовний бар'єр. Невміння спілкуватися державною мовою країни перебування створює серйозні труднощі у сприйнятті нових реалій та взаємодії з навколишнім середовищем. Одним із перших та найважливіших етапів адаптації є вивчення мови країни-приймача, зокрема участь у мовних курсах. Проходили курси німецької мови більшість респондентів – 75%, свій рівень німецької мови: в середньому оцінюють на 2–3 бали з 5. Це свідчить про низький–середній рівень володіння німецькою мовою, що може бути бар'єром до повноцінної інтеграції. Майже 86%

учасників визначили мовний бар єр основною проблемою на шляху до інтеграції та адаптації в новому суспільстві.

Ще одним головним викликом, в ряді з мовним бар'єром, на думку респондентів, є доступ до ринку праці (40%). Під час адаптації виникають також труднощі з працевлаштуванням через різницю в кваліфікаціях та стандартах. Мігранти часто змушені повторно підтверджувати свої кваліфікації або здобувати нові навички, щоб відповідати місцевим вимогам. Нездатність знайти роботу, що відповідає їхнім навичкам та освіті, а також проблема визнання кваліфікацій чи підтвердження досвіду, набутого в Україні, залишається серйозною перешкодою. Тому мовні програми та послуги з працевлаштування є ключовими для політики інтеґрації в Німеччині.

Наступною перешкодою в адаптації респонденти вказали бюрократизм: велика кількість паперової документації для заповнення, тривале очікування на зворотній з вязок від соціальних служб, формат спілкування з фахівцями (тільки ел.пошта чи по порединьому запису на прийом), в цілому бюрократизмом не задовільні 40%.

Головними труднощами адаптації з високим відсотком (45-48%) зазначено відсутність близьких і знайомих людей в оточенні та психологічний стрес і ностальгія. 46% підтримують зв’язок з українською громадою в Німеччині. Культурні відмінності з місцевим населенням країни перебування хвилюють 28% респондентів.

Є труднощі з пошуком інформації про життя в Німеччині, соціальні послуги та програми підтримки мігрантів (закони, соціальні права, можливості роботи тощо) у 50%, але ситуація не критична. Знання місцевих законів, права та обов'язки також є важливими аспектами успішної адаптації. Відсутність подібної інформації може спричинити правові труднощі.

Рівень своєї інтеграції в німецьке суспільство учасники оцінили середнім балом адаптації (2–3 бали по шкалі з 5 балів), ці дані свідчать про недостатню інтеграцію (додаток В, рис.8).

На питання щодо того, чи відчуваєте ви дискримінацію або упереджене ставлення в Німеччині, в основному відповіді: «рідко» або «н» (71%). В цілому 90% з опитаних українців почуваються комфортно в Німеччині (додаток В, рис.10).

Загалом українські мігранти позитивно оцінюють роботу міграційної системи Німеччини. 95% оцінили доступність соціальних послуг. Переважна більшість учасників отримала доступ до мовних курсів (75%), 86% отримують фінансову допомогу, 43% надано консультації щодо працевлаштування, допомогу в пошуку житла отримали 37% респондентів. Доступ до житла належить до головних базових потреб, необхідних для виживання. Важливо зазначити, що приймаюча країна надає первинний притулок в таборах, гуртожитках, хостелах. Держава сплачує і за орендоване житло, але пошукому саме окремого житла мігранти повинні займатися самостійно.

Найбільшу потребу виявлено у сфері психологічної підтримки. Таку послугу отримав лише один з опитуваних.

За результатом опитування на питання «Які аспекти підтримки потребують покращення?» демонструється висока готовність працювати, а саме у 63% респондентів є вимога легшого доступу до роботи. 28% віддали перевагу розширенню можливостей мовних курсів. За легший доступ до медичних послуг висказались лише 5% опитуваних і лише 17% потребують збільшення фінансової підтримки (додаток В, рис.17).

Отримані в результаті дослідження дані про досвід адаптації та інтеграції українських вимушених мігрантів у Німеччині становлять цінне джерело інформації для подальшого аналізу. Цікавою є частина саме з відкритим

запитанням, де респонденти висловлюють що, на їх думку сприяло б покращенню адаптації українських мігрантів у Німеччині:

«Адаптації українців сприяло б створення більш доступних робочих місць – з простішими вимогами до мови на старті, а також із можливістю навчання на робочому місці. Багато людей готові працювати, але не можуть знайти роботу через мовний бар'єр чи складну систему визнання дипломів»;

«Пропозиція саме до українців – створювати більше заходів для спілкування. Тим самим налагоджувати зв язки, знайомства для підтримки один одного.»;

«Адаптації сприяли б мовні курси, можливість працювати за спеціальністю та психологічна підтримка для жінок і родин»;

«Потрібно більше інформації про права та можливості. Було б добре, якби громади українців частіше збиралися разом, щоб підтримувати одне одного, ділитися досвідом. А ще – добре слово, людяність і повага з боку місцевих жителів дуже допомагають»;

«Надавати обмеженний проміжок часу соціальну фінансову допомогу. Це стимулюватиме людей до швидкої інтеграції і відсіюватиме тих хто не планує тут залишатися»;

«Вже є злагоджена система адаптації від самого спочатку (приїзду) до, так скажемо, певної інтеграції в суспільство. Це великий плюс. Але наявність бюрократії дає про себе знати»;

«Я вважаю, що покращенню адаптації українських мігрантів у Німеччині сприяло б більше безкоштовних мовних курсів, менторські програми з місцевими жителями та підтримка у працевлаштуванні. Також важливо створювати більше можливостей для культурного обміну та спілкування»;

«Більше доступних консультацій на рідній мові, як знайти роботу і як змінити параграф, та взагалі знайомства з місцевим життям».

Ще з відповідей щодо шляхів покращення адаптації для українських мігрантів:

«Більш кваліфікована допомога у пошуку роботи, Інформація про робочі місця, вакансії»;

«Можливість влаштуватись на роботу без знання німецької, але з хорошим знанням англійської»;

«Швидкість роботи державних організацій»; «Німецькі друзі».

Успішна адаптація також залежить від вмотивованості та бажання мігрантів вчитися новому й активно залучатися до життя у новій країні, про це також отримано відповіді:

«Бажання мігрантів адаптуватися»; «Тут вже все зроблено для комфортної адаптації мігрантів».

На питання нашого дослідження «Чи плануєте залишитися в Німеччині на постійній основі?» тільки 14% відповіли «Ні». На сьогодні впевнено відповіли «Так» 37%. Інші 49% ще не визначились. На наміри та плани українців щодо подальшого перебування в Німеччині також впливає оцінка ними ситуації в Україні, особливо тривалості війни.

3.3. Рекомендації щодо оптимізації соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині

На основі результатів проведеного опитування можна сформулювати ряд рекомендацій для вдосконалення соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині. Механізми адаптації завжди орієнтовані на особистість, і швидкість цього процесу значною мірою залежить від індивідуальних характеристик самої людини. Водночас, значний вплив на адаптацію має зовнішня підтримка, яку надають державні установи на національному рівні, неурядові організації, місцева влада, а також окремі особи та громади. Серед рекомендацій можна виділити наступні:

1. Інтеграційна мовна політика. Одним із ключових викликів, з яким доводиться стикатися українцям у Німеччині, є мова. На відміну від англійської, німецькою розмовляє лише незначна кількість українців. На початкових етапах інтеграції мігрантів важливо поліпшити доступність державних послуг англійською мовою. Також необхідно заохочувати роботодавців, які стикаються з браком робочої сили, розглянути можливість найму працівників, які не володіють німецькою мовою, але добре говорять англійською. Хоча багато професій вимагають знання німецької мови, є й такі, де це не є обов'язковою вимогою. Разом з цим розширити доступ до безкоштовних курсів німецької мови, включно з вечірніми групами для працюючих. Запровадити мовну підтримку для різних вікових категорій: дітей, підлітків, людей похилого віку.

2. Прискорення визнання кваліфікацій та інтеграція на ринку праці. Проблеми з працевлаштуванням, що виникають через різницю в кваліфікаціях та стандартах, вимагають від мігрантів підтвердження своїх дипломів або здобуття нових навичок для відповідності місцевим вимогам. У цьому процесі важливу роль можуть відігравати місцеві організації та роботодавці, зацікавлені в залученні нових працівників, що сприяло б швидшій інтеграції українських мігрантів на ринок праці Німеччини. Вони можуть надати підтримку через професійне навчання, перепідготовку, мовні курси та наставництво. У деяких галузях, наприклад, в медицині, немає автоматичного визнання дипломів, але існує серйозна нестача кваліфікованих працівників. У цьому випадку роботодавці могли б залучити потенційних фахівців до роботи під час процесу визнання їхніх документів, а ті могли б виконувати обов’язки асистентів під наглядом досвідчених колег. Тому головним в цьому питанні є рекомендації спрощення та прискорення процедур визнання дипломів та професійного досвіду. Розширити програми професійної перепідготовки з урахуванням попиту ринку праці. Надання супровіду на переклад та легалізацію документів.

3. Житлові програми. Мігранти стикаються з труднощями в пошуку житла через недостатній житловой фонд останнім часом в Німеччині, особливо де наявні висока щільність населення. Тому важливим було б створення тимчасових житлових програм з елементами соціального супроводу. Забезпечити пріоритетне поселення сімей з дітьми та вразливих груп у безпечних районах із доступом до інфраструктури.

4. Психосоціальна підтримка. Соціальні та культурні чинники, що впливають на адаптацію та інтеграцію мігрантів, потребують глибшого аналізу. Зокрема, варто зосередити увагу на стані добробуті переселенців та оцінці ефективності існуючих програм психологічної допомоги. Такі дослідження мають важливе прикладне значення для розроблення заходів, які сприятимуть зменшенню рівня стресу та покращенню психічного здоров'я. Значна частина мігрантів переживає втрату зв'язку з рідною культурою та почуття ізольованості, що може викликати емоційне напруження, депресивні стани або відчуття самотності. У зв'язку з цим необхідно забезпечити доступ до професійної психологічної підтримки. Для досягнення гармонії між збереженням національної ідентичності та успішною інтеграцією в нове суспільство доцільно впроваджувати спеціалізовані програми, які підтримуватимуть українських мігрантів у цьому процесі. За для цього уряд може розвивати культурні центри, де мігранти матимуть можливість вивчати та практикувати рідну українську мову, ділитися традиціями та звичаями, а також спілкуватися з іншими представниками своєї громади. Важливим є також впровадження ініціатив, які заохочуватимуть українських мігрантів активно долучатися до суспільного розвитку Німеччини. Розширити доступ до безкоштовної психологічної допомоги, зокрема україномовних фахівців.

5. Інформаційна підтримка. Рекомендації щодо інформаційної політики в контексті адаптації українських мігрантів у Німеччині:

Створити або підтримувати єдиний державний або міждержавний онлайн-портал, що акумулює всю актуальну інформацію для українських мігрантів (житло, робота, документи, медицина, освіта). Платформа має працювати щонайменше трьома мовами: українською, німецькою та англійською.

Запровадити державні або муніципальні інформаційні кампанії через соціальні мережі, спрямовані на роз'яснення прав, обов'язків і можливостей для українців.

Провести тренінги для мігрантів з критичного сприйняття інформації, щоб запобігати дезінформації та підвищити обізнаність щодо безпечного використання цифрових сервісів.

Підтримувати НУО (неурядові організації) як посередників між владою та мігрантами, що розповсюджують інформацію через свої канали, включно з Telegram, Facebook, Viber тощо. Включення НУО в робочі групи при міністерствах, міських радах, участь у розробці політик адаптації. Щоб державні та місцеві органи влади співпрацювали з неурядовими організаціями, які ближчі до потреб мігрантів, і допомагали їм ефективно виконувати цю роботу

Отже, оптимізація соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині потребує комплексного підходу та ефективної співпраці між усіма зацікавленими сторонами задля формування відкритого, толерантного й конструктивного суспільства.

ВИСНОВКИ

Під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну 2022 року виникла нова категорія людей, відома як «вимушені мігранти». Ці особи відрізняються від звичних мігрантів тим, що вони не робили свідомого вибору для покращення життя чи пошуку роботи, а змушені були залишити свої домівки через загрозу насильства, війни та смертельної небезпеки, часто без будь-яких ресурсів і навіть без документів. Для них усе нове місце стало випробуванням: втрата попереднього соціального статусу, проблеми з працевлаштуванням, відсутність житла, розлучення сімей і безліч інших труднощів. Усе це робить проблему адаптації українців у Німеччині надзвичайно важливою та актуальною.

В ході роботи над дослідженням були уточнені ключові поняття, а саме:

Соціальної політики – як системи заходів і стратегій, які впроваджуються державними інституціями з метою забезпечення соціального захисту;

Адаптації – процесу поступового пристосування особи або соціальної групи до нових умов життя;

Мігрантів – осіб, які з різних причин залишили свою країну походження і перемістилися до іншої держави на тимчасове або постійне проживання.

Історія дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині свідчить про поступову еволюцію від загальних підходів до інтеграції мігрантів до цілеспрямованих програм, орієнтованих на потреби українців, які опинилися в країні внаслідок війни. Після 2022 року уряд Німеччини, громадські організації та міжнародні інституції посилили свою увагу до підтримки українських біженців, надаючи не лише базову допомогу, а й сприяючи їхній соціальній та психологічній адаптації.

Методологічне підґрунтя забезпечує подальший теоретичний і практичний аналіз дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів у Німеччині, за допомогою поєднання кількох наукових підходів – інституційного,

соціокультурного, соціально-психологічного, а також кількісного та якісного аналізу. Такий міждисциплінарний підхід дозволяє комплексно оцінити як структурні механізми державної підтримки, так і особистий досвід мігрантів, їхні потреби, бар'єри та ресурси адаптації.

У результаті теоретичного та емпіричного аналізу було встановлено, що процес соціальної адаптації мігрантів охоплює не лише економічну інтеграцію, а й культурне, мовне та емоційно-психологічне пристосування до нового середовища. Українські мігранти за кордоном стикаються з низкою викликів, серед яких – мовний бар'єр і саме через це недоступність ринка праці і складнощі з доступом до соціальних послуг, недостатня поінформованість про права та обов'язки, що підтверджує першу гіпотезу цієї роботи.

Вивчення світового досвіду показало, що ефективні соціальні політики адаптації базуються на принципах міжкультурного діалогу, рівності доступу до ресурсів, підтримки державою та громадськими інституціями. Роль приймаючого суспільства є критично важливою у забезпеченні повноцінної інтеграції мігрантів.

Німецька модель адаптації, яка поєднує правову чіткість із широкою соціальною підтримкою, визнана однією з найбільш системних у Європі. Її ключовими елементами є доступ до мовних курсів, інтеграційних програм, ринку праці, житла та освіти. Водночас виклики, з якими стикаються українські мігранти, вимагають постійного вдосконалення цих політик з урахуванням нових соціальних реалій та індивідуального досвіду мігрантів.

За підсумками дослідження можна зазначити, що соціальні політики адаптації українських мігрантів у Німеччині займають ключове місце у забезпеченні їхнього благополуччя, інтеграції та соціальної стабільності як у коротко-, так і в довгостроковій перспективі. Аналіз німецької міграційної політики показав, що країна має добре розвинену інституційну систему прийому та супроводу біженців і тимчасово переміщених осіб. Водночас, потреби

українських мігрантів потребують додаткового врахування, зокрема у питаннях мовної підтримки, працевлаштування, визнання дипломів, доступу до освіти та соціальних послуг.

У результаті проведеного дослідження можна стверджувати, що ефективна адаптація можлива лише за умов багаторівневої взаємодії між державними інституціями, місцевими органами влади, громадськими організаціями та самими мігрантами. Особливо важливою є підтримка культурної ідентичності українців у поєднанні з активним залученням до життя приймаючого суспільства. Інтеграція має базуватися не лише на нормативно-правових заходах, а й на людському вимірі – толерантності, відкритості та взаємній підтримці. Ці висновки підтверджують другу гіпотезу цієї роботи.

Таким чином, розбудова ефективної моделі соціальної адаптації українських мігрантів у Німеччині потребує системного підходу, координації зусиль місцевого та національного рівнів, підтримки НУО (не урядових організацій), а також активного інформування та залучення самих мігрантів до процесів прийняття рішень. Такий підхід сприятиме формуванню інклюзивного суспільства, що ґрунтується на солідарності, взаємній повазі та прагненні до спільного добробуту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бібліотека Studies: Сутність соціальної політики URL: https://studies.in.ua/socialna-polityka-derzhavy/3453-sutnst-socalnoyi-poltiki.html (дата звернення 10.03.2025).

2. Бурлай Т., Фактори соціально-економічної дивергенції між Україною та Європейським Союзом. *Український соціум*. 2019. №2 (69). С. 61-83.

3. Варналій З. Соціальна безпека людини в умовах війни. Том І. Київ: Знання України, 2023. 276 с.

4. Климанська Л.Д., Савка В.Є., Хома Н.М. та ін. Соціальна політика: навчальний посібник / за заг. ред. В.М. Пічі, Я.Б. Турчин. 2-ге вид., випр. і доп. Львів: Новий Світ – 2000, 2015. 318 с.

5. Піча В.М., Піча Ю.В., Хома Н.М. та ін. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник. За заг.ред. Пічі В.М. Київ: Каравела, Львів Новий світ 2000, 2002. 282 с.

6. Малімон В. І. Соціальна і гуманітарна політика: навчальний посібник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. С. 66-67.

7. Соболь В.І. Біологія і екологія (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти / В. І. Соболь. Кам’янець-Подільський: Абетка, 2019. 256 с.

8. Концепція адаптації. *Instar Project Management.* URL: https://in-star.com.ua/education/blogs/8647/. (дата звернення 27.03.2025).

9. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rovenchak_vyznachennia.pdf. (дата звернення 10.05.2025).

10. Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція : навч. посіб. / О. Г. Пуригіна, Сардак С. Дніпро: ДНУ, 2009. С. 44-49.

11. Панченко Т. Особливості міграційного руху українців до Німеччині та перспективи його розвитку. URL: https://niss-

panorama.com/index.php/journal/article/download/93/93. (дата звернення 09.04.2025).

12. Пархоменко Н. Проблема міграції інтелектуальної еліти України. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 14. С. 265–267.

13. Панченко Т. Міжнародна політика. Особливості міграційного руху українців до Німеччині та перспективи його розвитку. URL: https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/download/93/93. (дата звернення 02.05.2025)

14. Шевченко В. Соціальна адаптація українських мігрантів у ФРН: проблеми та перспективи. Міжнародні відносини: теорія, історія, практика. 2019. № (34). С. 112-127.

15. Абрамова А. Особливості соціально-психологічної адаптації вимушених українських мігрантів на території Німеччини, 2023. URL: https://ir.library.knu.ua/handle/123456789/4406. (дата звернення 07.04.2025).

16. European Website on Integration. URL: https://migrant-integration.ec.europa.eu/country-governance/governance-migrant-integration-germany_en?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення 19.04.2025).

17. Intercultural competences: conceptual and operational framework. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000219768. (дата звернення 09.04.2025).

18. UNHCR global website. URL: https://www.unhcr.org/emergencies/ukraine-emergency?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення 23.03.2025).

19. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj/. (дата звернення: 16.05.2025).

20. Refugees fleeing Ukraine (since 24 February2022). URL: https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine. (дата звернення: 05.03.2025).

21. Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Direkt_ES_2001_55.pdf). (дата звернення: 03.05.2025).

22. Україна очима Німеччини. Образи та сприйняття країни, що змінюється. Німецьке товариство міжнародного співробітництва (GIZ) / за керівництвом проекту Шуманн А., Іванова Р. ГмбХ, 2023. 34 с.

23. Integration of Refugees: Lessons from Bosnians in Five EU Countries.

URL:https://www.intereconomics.eu/contents/year/2017/number/5/article/integration-of-refugees-lessons-from-bosnians-in-five-eu-countries.html. (дата звернення: 04.04.2025).

24. Валента М., Штрабац Ж. Динаміка міграції боснійських біженців у 1990-х роках, поточні міграційні тенденції та майбутні перспективи. *The Refugee Survey Quarterly» (RSQ)* 32, № 3, 2013, С. 1-22.

25. Барслунд М., БуссеМ., Ленартс К., Лудольф Л., Ренман В. Інтеграція біженців на ринок праці: порівняльне опитування боснійців у п’яти країнах ЄС. CEPS: 2016; Статистика Данії: Статистичний щорічник, 2017.

26. Polish Immigration to the United States by Alice Boberg and Ralph Wroblewski, URL: https://pressbooks.ulib.csuohio.edu/polish-americans-and-their-communities-of-cleveland/chapter/economic-immigration-1865-1920s/ . (дата звернення: 05.05.2025).

27. Bundesministerium des Innern, BMI, 2025. URL: https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/pressemitteilungen/EN/2025/02/ukraine.html?utm_source . (дата звернення: 17.04.2025).

28.Visit Ukraine. 2022. URL: https://visitukraine.today/uk/blog/932/dozvil-na-prozivannya-u-nimeccini-v-comu-riznicya-mi zaufenthaltstitel-ta-fiktionsbescheinigung. (дата звернення: 28.04.2025).

29. Дозвіл на проживання у Німеччині, 2022. URL: https://visitukraine.today/uk/blog/932/dozvil-na-prozivannya-u-nimeccini-v-comu-riznicya-miz-aufenthaltstitel-ta-fiktionsbescheinigung. (дата звернення: 20.04.2025).

30. LaruHelpsUkraine. 2023. URL: https://laruhelpsukraine.com/ uk/info/zemli-nimechchyny-de-pryjmayut-bizhencziv/. (дата звернення: 27.04.2025).

31. Федеральне відомство у справах міграції та біженців. Соціальний кодекс (SGB) Книга п'ята (V). Обов'язкове медичне страхування (Стаття 1 Закону від 20 грудня 1988 року. *Федеральний вісник законів I*, с. 2477. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_5/ (дата звернення: 17.04.2025).

32. Федеральне відомство у справах міграції та біженців. URL: https://www.germany4ukraine.de/hilfeportal. (дата звернення: 15.05.2025).

33. Ігітян А. Шкільна освіта у Німеччині: що треба знати українцям. ZN, UA. 2022. URL: https://zn.ua/ukr/ UKRAINE/shkilna-osvita-u-nimechchini-shcho-treba-znati-ukrajintsjam.html. (дата звернення: 10.04.2025).

34. Інтеграційні курси. *Handbook Germany*. 2023 URL: https://handbookgermany.de/uk/german-courses. (дата звернення: 10.04.2025).

35. Dekra akademie. URL: https://www.dekra-akademie.de/weiterbildung/dekra-qualifications-immigrants. (дата звернення: 05.04.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 2.1.

Огляд інституційної та правової бази в п’яти приймаючих країнах під час боснійської кризи біженців

	Вид наданого місця проживання	Доступ до ринку праці та освіти	Інтеграційні заходи	Фінансова підтримка
Німеччина	Тимчасово з примусовою репатріацією після закінчення боснійської війни.	Обмежена: біженці останні в системі пріоритетів; необмежений лише після чотирьох років роботи або одного року навчання.	Немає або дуже обмежений доступ через їх особливий статус.	Соціальна допомога подібна до рідної.
Данія	Короткострокове тимчасове проживання (шість місяців, з можливістю продовження) спочатку; перетворено на постійний притулок для більшості біженців протягом 1995 року.	Дуже обмежений: початковий доступ до ринку праці відсутній, а потім система пріоритетів. Повний доступ лише за наявності статусу притулку, наданого в 1995 році; діти, звільнені від звичайної шкільної системи до червня 1994 року.	Спочатку дуже мало; інтеграційні заходи, запроваджені лише в 1995 році.	Спочатку лише тимчасове розміщення в таборах для біженців; доступ до соціальної допомоги лише з 1995 року.
Австрія	Спочатку тимчасове, неявно перетворене на постійне проживання одразу після Дейтонської угоди. Без примусової репатріації.	Обмежено до 1995 року, потім необмежено. Доступ до освіти для дітей з моменту прибуття.	Мовне та професійне навчання, а також заходи сприяння соціальній інтеграції.	Кошти на проживання та невеликі суми на кишенькові гроші.
Нідерланди	Спочатку тимчасово, але більшість боснійців отримали статус біженця і, таким чином, постійне	Доступ до ринку праці майже відсутній, поки триває процедура надання притулку.	Спочатку дуже небагато, спочатку участь у мовних та інтеграційних курсах на	Спочатку тимчасове житло; 445 голландських гульденів щомісяця від соціальних служб; після

	проживання ще в 1993 році.	Повний доступ до ринку праці та освіти надається після отримання статусу біженця.	добровільній основі, а потім суворіше.	1993 року повний доступ до соціальних виплат.
Швеція	Спочатку тимчасове проживання. У червні 1993 року більшість боснійських біженців отримали дозвіл на постійне проживання.	Необмежений доступ до ринку праці з червня 1993 р.; необмежений доступ до освіти.	Постійні мешканці автоматично отримують право на мовні та навчальні курси; субсидована зайнятість для біженців полегшила вихід на ринок праці.	Соціальна допомога подібна до рідної.

Додаток Б

Програма соціологічного дослідження:

«Соціальні політики адаптації українських мігрантів у Німеччині»

І. Методологічна частина

1.1. Актуальність теми.

З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році мільйони українців були змушені залишити країну в пошуках безпеки, захисту та нових можливостей для життя. Німеччина стала однією з основних країн, яка прийняла значну кількість українських біженців. У цих умовах постало питання не лише гуманітарної допомоги, а й довгострокової адаптації, соціальної інтеграції та забезпечення гідного рівня життя для вимушених мігрантів.

Соціальні політики адаптації мігрантів, зокрема українців, набувають першочергового значення у внутрішньому політичному дискурсі ЄС і Німеччини зокрема. Вивчення того, наскільки ці політики відповідають реальним потребам людей, які втекли від війни, є важливим як для формування ефективної державної стратегії, так і за для забезпечення прав і добробуту самих мігрантів.

Дослідження є актуальним також у контексті необхідності збереження соціального капіталу українців за кордоном, налагодження транскультурної комунікації та уникнення соціальної маргіналізації. Результати аналізу можуть бути ефективними як для українських і німецьких урядових структур, так і для громадських організацій, які працюють у сфері підтримки біженців.

1.2. Обґрунтування проблеми дослідження

Проблема полягає в тому, що незважаючи на наявність державних програм і волонтерських ініціатив, ефективність цих заходів часто є нерівномірною та залежить від регіону, рівня організації послуг та доступу до інформації. Частина українських мігрантів стикається з мовними бар’єрами, труднощами у працевлаштуванні, оформленні документів, отриманні житла чи медичної

допомоги. До того ж бракує достатніх емпіричних даних, які б систематизували досвід українців у Німеччині та дозволили б краще налаштувати соціальні політики.

Таким чином, дослідження соціальних політик адаптації українських мігрантів є актуальним і необхідним для виявлення сильних і слабких сторін чинних механізмів інтеграції, формулювання пропозицій щодо їх вдосконалення та посилення соціальної підтримки біженців у нових умовах життя.

1.3. Об'єкт дослідження.

Об'єктом дослідження є вимушені українські мігранти у Німеччині.

1.4. Предмет дослідження.

Предметом дослідження є досвід та оцінки українських вимушених мігрантів щодо ефективності соціальних політик адаптації в Німеччині.

1.5. Мета дослідження.

Метою дослідження є виявлення ефективності соціальних політик адаптації вимушених українських мігрантів у Німеччині шляхом аналізу їхнього досвіду, потреб, оцінок рівня підтримки та інтеграції в приймаюче суспільство.

1.6. Завдання дослідження

1. Визначити основні форми соціальної підтримки українських мігрантів у Німеччині.

2. З'ясувати рівень доступу до соціальних послуг: житло, медичне обслуговування, освіта.

3. Вивчити рівень задоволеності українців умовами проживання та підтримки.

4. Виявити бар'єри адаптації: мовні, культурні, адміністративні.

5. Дослідити потреби, очікування та оцінки мігрантів щодо державної політики інтеграції.

1.7. Логічний аналіз основних понять.

Адаптація – процес пристосування особи до нових соціальних, культурних та інституційних умов життя.

Соціальні політики – система заходів, що реалізуються державою чи іншими інституціями задля забезпечення соціального захисту, інтеграції та рівних можливостей.

Українські мігранти – громадяни України, які виїхали до Німеччини з метою тимчасового або постійного проживання внаслідок війни.

Інтеграція – процес включення мігрантів у соціальні структури приймаючої країни, що забезпечує їхню участь у суспільному житті.

1.8. Гіпотези дослідження.

1. Основними бар'єрами для успішної інтеграції українських біженців у Німеччині є мовна ізоляція, труднощі з працевлаштуванням та обмежений доступ до житла й соціальних послуг.

2. Соціальна підтримка, що надається українським мігрантам з боку державних інституцій Німеччини, загалом демонструє базову ефективність у забезпеченні первинних потреб, однак для досягнення стійкої та повноцінної соціальної адаптації необхідне впровадження додаткових комплексних заходів.

II. Методична частина

1. Обґрунтування вибіркової сукупності

Цільова вибірка включає українських громадян віком від 18 років, які проживають у Німеччині протягом не менше 3 місяців. Країна проведення опитування – Німеччина. Кількість респондентів: 35 осіб

2. Обґрунтування методу дослідження

Основним методом є кількісне та якісне онлайн-опитування за допомогою Google Forms (форма додана у вигляді діаграм). Такий метод забезпечує анонімність, зручність та широке охоплення цільової аудиторії.

Додаток В

АНКЕТА

Шановний респонденте!

Я, студентка 4 курсу факультету соціології та управління, проводжу соціологічне дослідження в межах написання дипломної роботи за темою «Соціальні політики адаптації українських мігрантів у Німеччині».

Прошу Вас відповісти на питання анкети, обравши варіант, який найбільше відображає вашу позицію та досвід щодо запропонованих питань. Всі результати дослідження є конфіденційними та будуть використані лише в узагальненому вигляді.

І Загальна інформація

1. Ваш вік:

18-25

26-35

36-45

46-60

60+

2. Ваша стать

Чоловік

Жінка

Інше

3. Рівень освіти

Середня освіта

Професійно-технічна освіта

Незакінчена вища освіта

Вища освіта (бакалавр, спеціаліст, магістр)

☐ Інше (вкажіть): _____

4. Скільки часу ви перебуваєте в Німеччині?

Менше 6 місяців

6-12 місяців

1-3 роки

Понад 3 роки

II. Досвід адаптації

5. Чи проходили ви курси з інтеграції та німецької мови?

Так

Ні

Планую

6. Як ви оцінюєте свій рівень володіння німецькою мовою?

(1 – не володію, 5 – вільно розмовляю)

1….2….3….4….5….

7. Чи легко вам знайти інформацію про життя в Німеччині (закони, соціальні права, можливості роботи тощо)?

(1 – дуже важко, 5 – дуже легко)

1….2….3…..4…..5……

8. Як ви оцінюєте рівень своєї інтеграції в німецьке суспільство?

(1 – зовсім не адаптований, 5 – повністю адаптований)

1….2….3….4….5….

9. Які головні труднощі у вашій адаптації? (можна вибрати декілька варіантів)

Мовний бар’єр

Пошук роботи

Бюрократія

Культурні відмінності

Відсутність близьких та знайомих людей

Психологічний стрес та ностальгія

Інше (напишіть)

10. Чи відчуваєте ви дискримінацію або упереджене ставлення в Німеччині?

Так, часто

Іноді

Рідко

Ніколи

11. Наскільки комфортно ви почуваєтеся в Німеччині?

(1 – зовсім не комфортно, 5 – дуже комфортно)

1….2….3….4….5….

12. Чи підтримуєте ви зв'язок з українською громадою в Німеччині?

Так, активно

Іноді

Ні

ІІІ. Оцінка соціальної політики

13. Наскільки Ви поінформовані про соціальні послуги та програми підтримки мігрантів у Німеччині?

Дуже добре поінформований(а)

Достатньо поінформований(а)

Мало поінформований(а)

Не поінформований(а) зовсім

14. Які послуги Ви отримували? (можна вибрати кілька варіантів)

Курси німецької мови

Фінансова допомога

Консультації щодо працевлаштування

Психологічна допомога

Допомога з житлом

Не користувався(лась) жодними послугами

Інше: _____

15. Як Ви оцінюєте доступність соціальних послуг?

Дуже легкий доступ

Помірно доступні

Важко доступні

Практично недоступні

16. Наскільки ви задоволені соціальною підтримкою з боку німецького уряду?

(1 – зовсім незадоволений, 5 – дуже задоволений)

1….2….3….4….5….

17. Які аспекти підтримки потребують покращення?

Більше фінансової допомоги

Легший доступ до роботи

Більше мовних курсів

Інше (напишіть)

IV. Ваші очікування та пропозиції

18. Що, на вашу думку сприяло б покращенню адаптації українських мігрантів у Німеччині?

_____

19. Чи плануєте залишитися в Німеччині на постійній основі?

Так

Ні

Важко сказати

Дякую за участь!

Додаток Г

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Рисунок 1. Вік респондентів

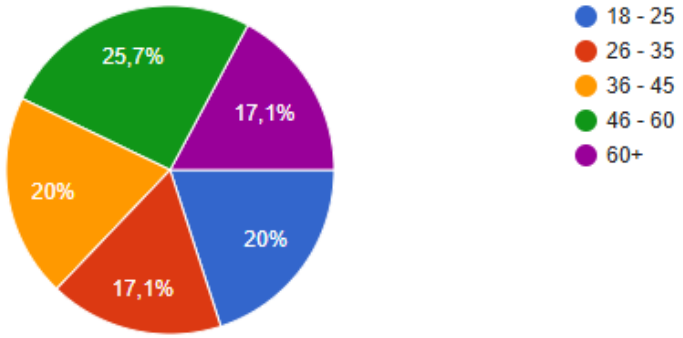

Рисунок 2. Стать респондентів

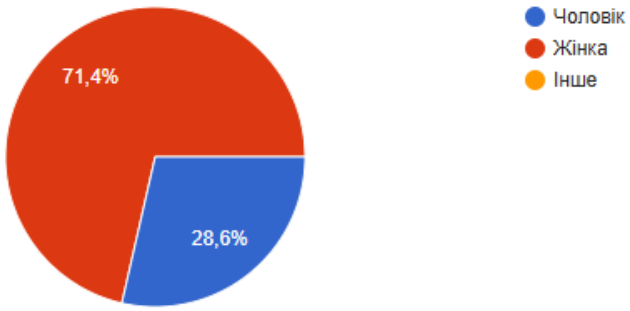

Рисунок 3. Рівень освіти респондентів

Рисунок 4. Скільки часу ви перебуваєте в Німеччині?

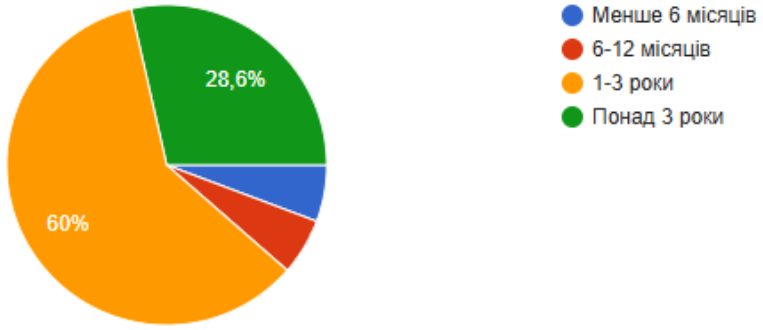

Рисунок 5. Чи проходили ви курси з інтеграції та німецької мови?

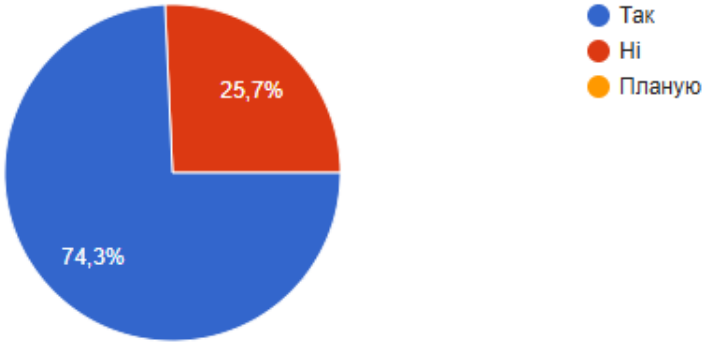

Рисунок 6. Як ви оцінюєте свій рівень володіння німецькою мовою? (1 – не володію, 5 – вільно розмовляю)

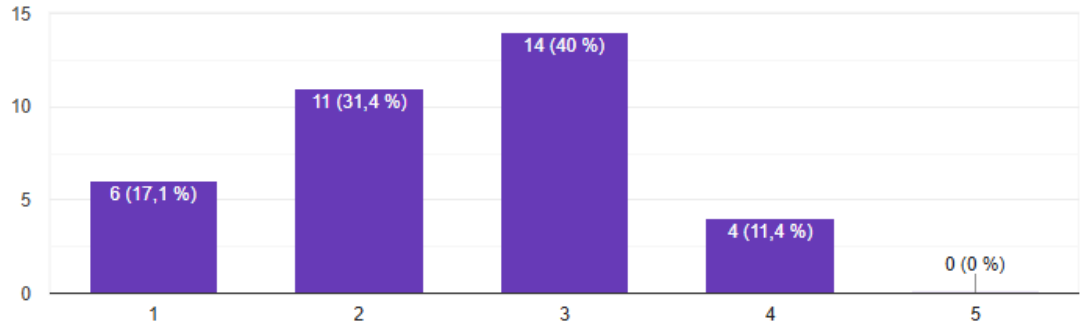

Рисунок 7. Чи легко вам знайти інформацію про життя в Німеччині (закони, соціальні права, можливості роботи тощо)? (1 – дуже важко, 5 – дуже легко)

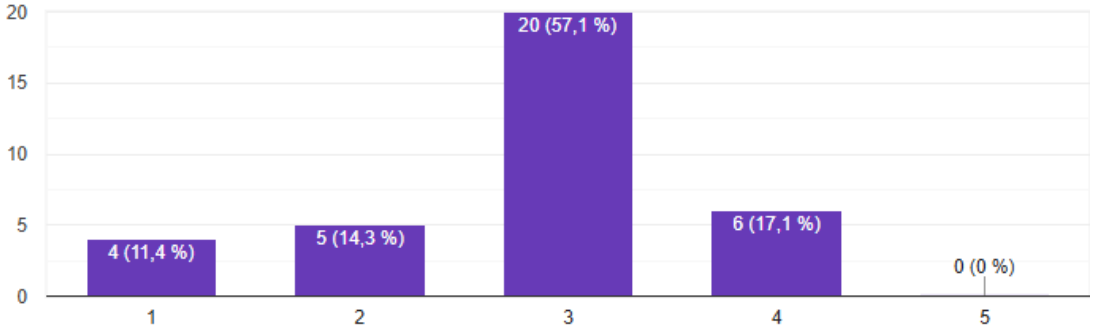

Рисунок 8. Як ви оцінюєте рівень своєї інтеграції в німецьке суспільство? (1 – зовсім не адаптований, 5 – повністю адаптований)

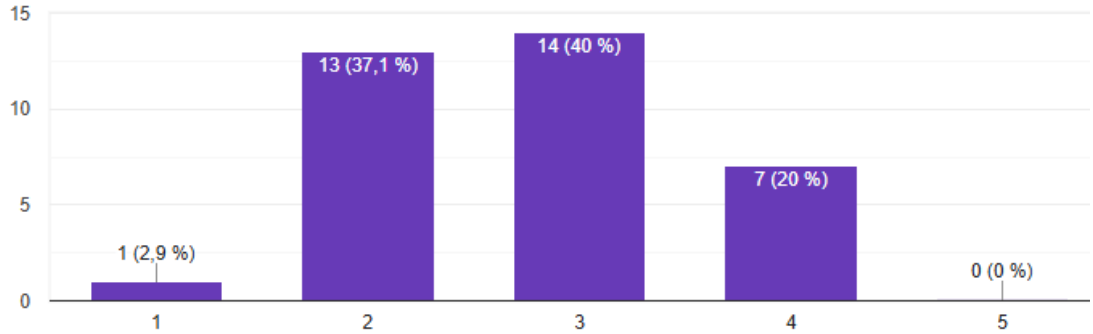

Рисунок 9. Які головні труднощі у вашій адаптації? (можна вибрати декілька варіантів)

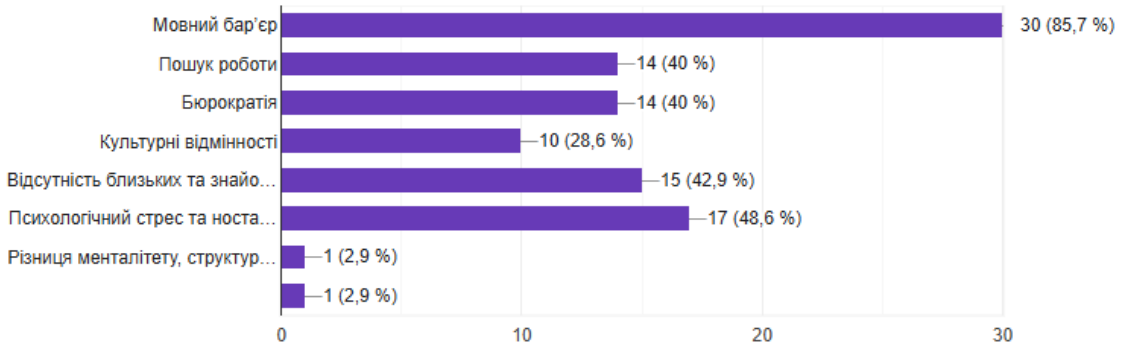

Рисунок 10. Чи відчуваєте ви дискримінацію або упереджене ставлення в Німеччині?

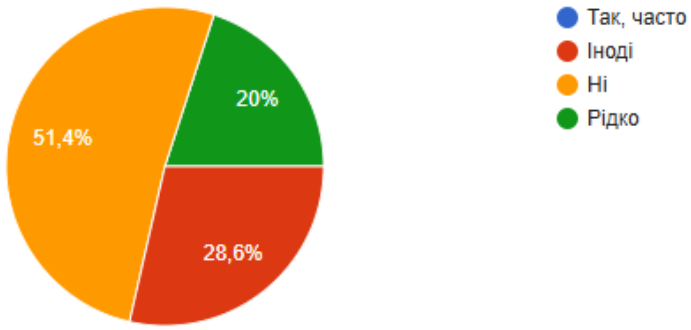

Рисунок 11. Наскільки комфортно ви почуваєтеся в Німеччині? (1 – зовсім не комфортно, 5 – дуже комфортно)

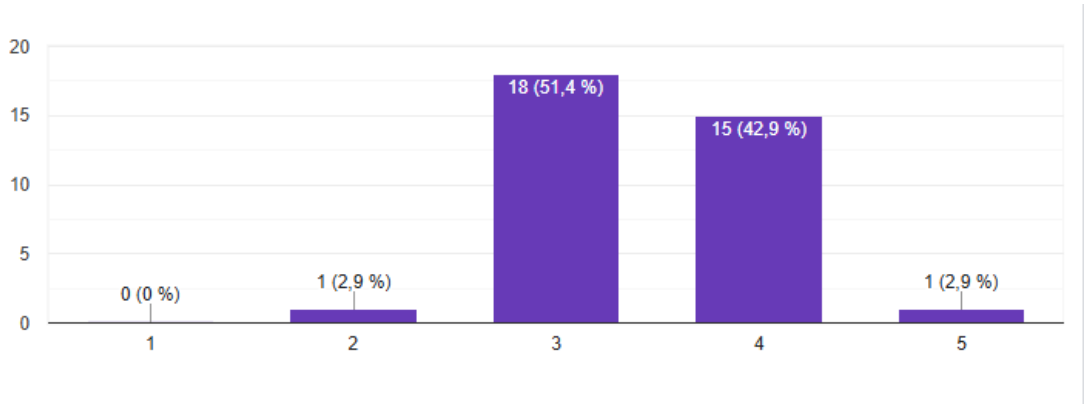

Рисунок 12. Чи підтримуєте ви зв'язок з українською громадою в Німеччині?

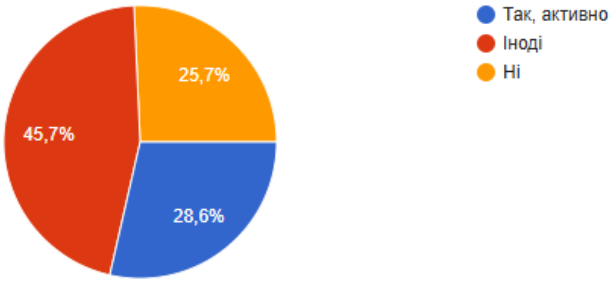

Рисунок 13. Наскільки Ви поінформовані про соціальні послуги та програми підтримки мігрантів у Німеччині?

Рисунок 14. Які послуги Ви отримували? (можна вибрати кілька варіантів)

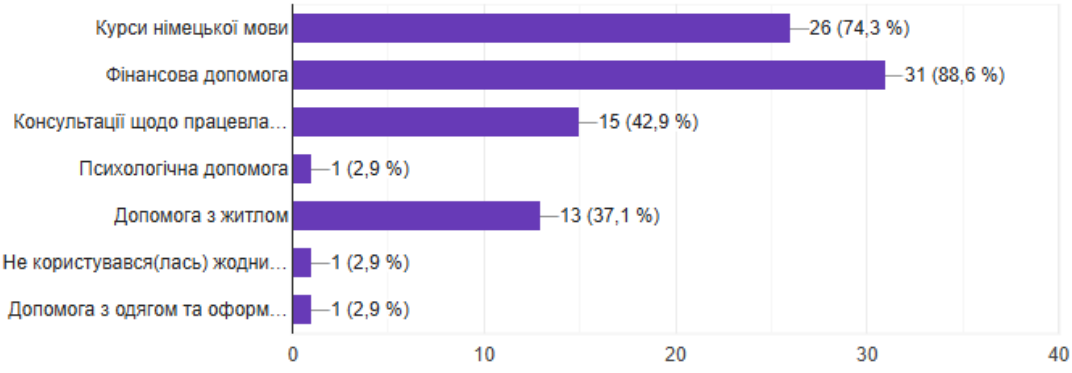

Рисунок 15. Як Ви оцінюєте доступність соціальних послуг?

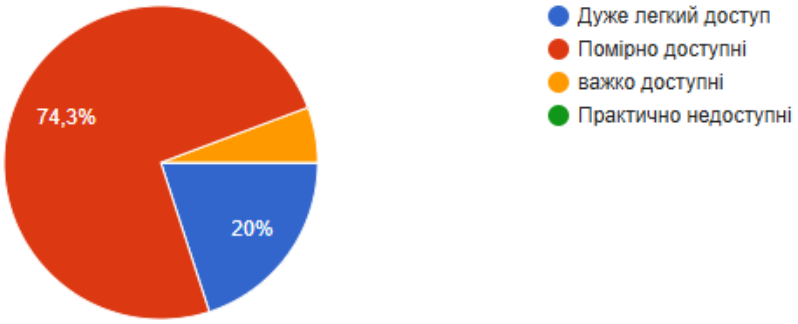

Рисунок 16. Наскільки ви задоволені соціальною підтримкою з боку німецького уряду?

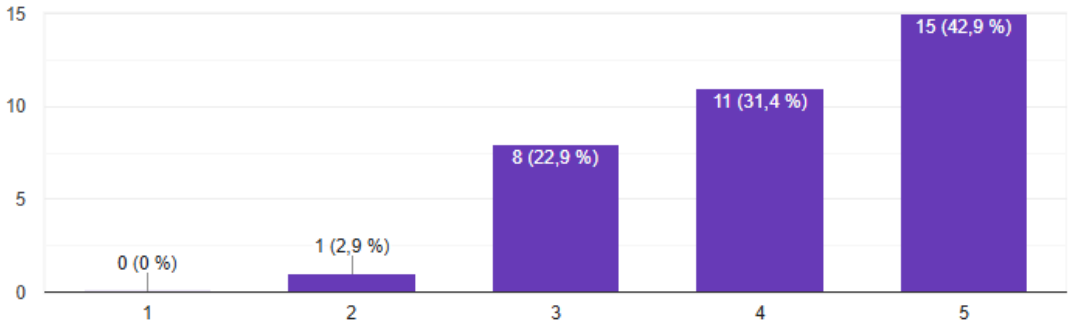

Рисунок 17. Які аспекти підтримки потребують покращення?

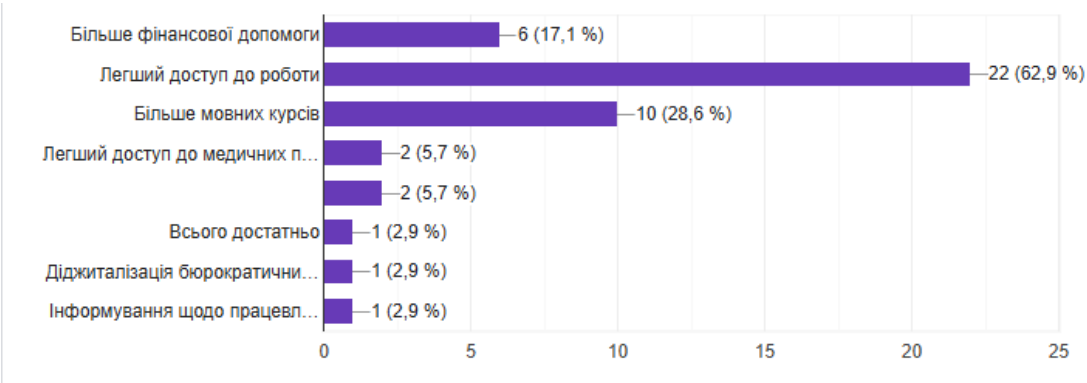
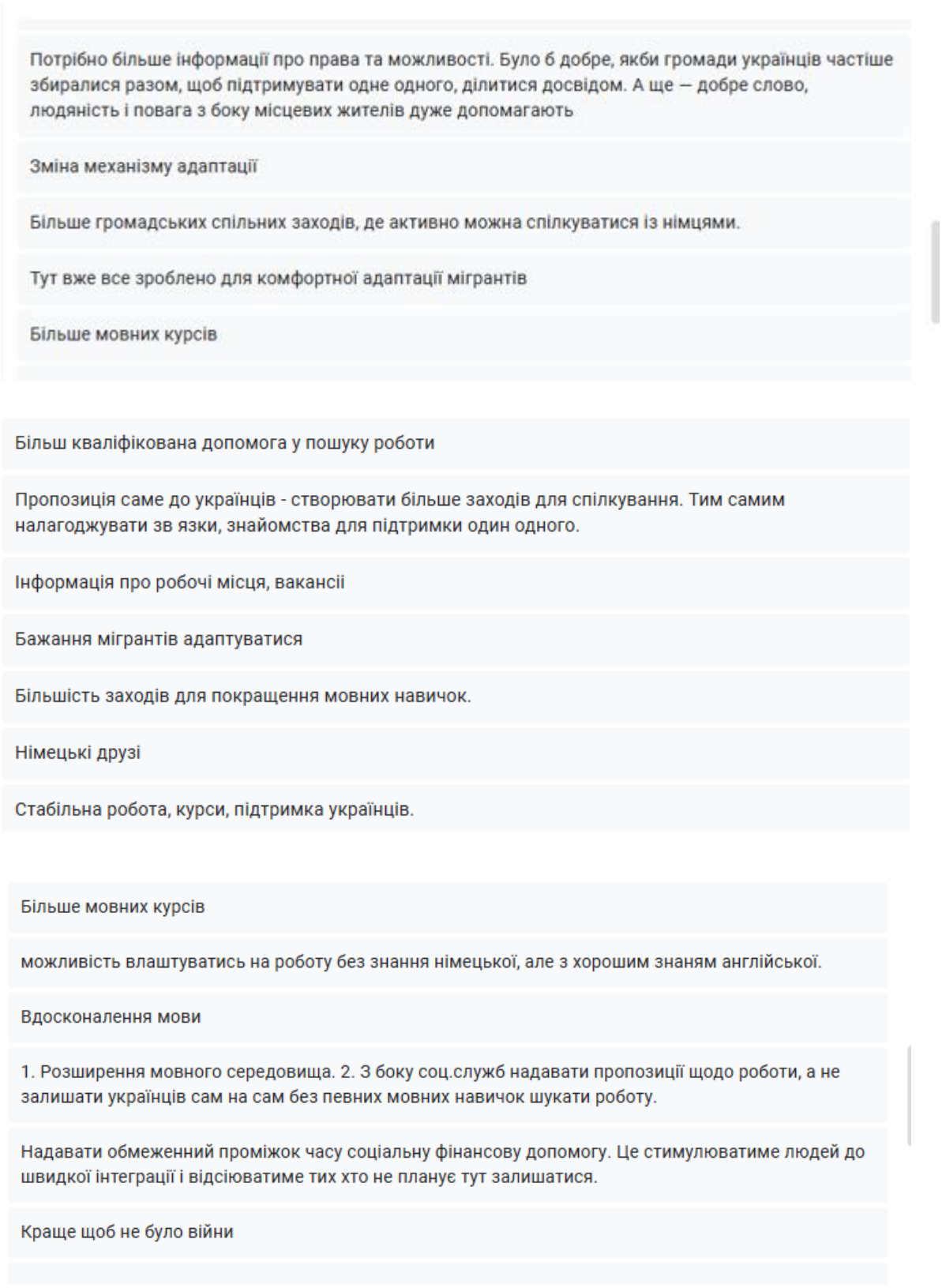

Рисунок 18. Відкрите питання: Що, на вашу думку сприяло б покращенню адаптації українських мігрантів у Німеччині?

Підтримка від місцевої влади — спрощення бюрократичних процедур.

Вже є злагоджена система адаптації від самого спочатку (приїзду) до, так скажемо, певної інтеграції в суспільство. Це великий плюс. Але наявність бюрократії дає про себе знати.

Я вважаю, що покращенню адаптації українських мігрантів у Німеччині сприяло б більше безкоштовних мовних курсів, менторські програми з місцевими жителями та підтримка у працевлаштуванні. Також важливо створювати більше можливостей для культурного обміну та спілкування.

Більше доступних консультацій на рідній мові, як знайти роботу і як змінити параграф, та взагалі знайомства з місцевим життям.

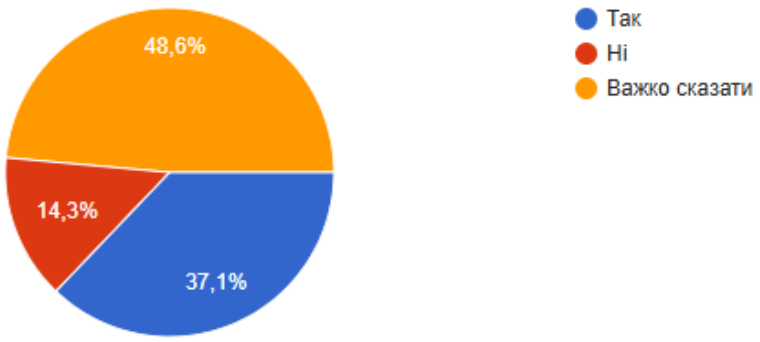
Доступність житла

Більше україномовних працівників в соціальних органах

Швидкість роботи державних організацій

Адаптації українців сприяло б створення більш доступних робочих місць — з простішими вимогами до мови на старті, а також із можливістю навчання на робочому місці. Багато людей готові працювати, але не можуть знайти роботу через мовний бар'єр чи складну систему визнання дипломів.

Рисунок 19. Чи плануєте залишитися в Німеччині на постійній основі?

Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Шварньова Ганна Юріївна, студентка IV курсу бакалаврату, заочної форми навчання, факультету соціології та управління, спеціальності С5 «Соціологія» освітньої програми «Соціологія медіації і кримінології», адреса електронної пошти annet_manya@ukr.net: підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальні політики адаптації українських мігрантів у Німеччині»

- відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений/на;
- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

27.05.2025 Г.Ю. Шварньова

Науковий керівник,
к.соц.н., доцент, доцент кафедри соціології
27.05.2025 Я.С. Пилипенко